

พระมหากัจจายนะในเอกสารฉบับต่าง ๆ (3):
การเทศน์สอนช่วงแรกและบทบาทต่อเนื้อหา
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

**Venerable Mahākaccāyana in Various
Documents, Part III: His Early Sermons
and Contributions to the Content
of Buddhist Scriptures**

ชาคริต แหลมม่วง

Chakhrit LAEMMUANG

ศูนย์วิจัยพระไตรปิฎก DCI

DCI Tipitaka Research Center, DCI, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 24 พ.ย. 2566

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 21 ม.ค. 2567

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 24 ธ.ค. 2566

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 8 ก.พ. 2567

บทคัดย่อ

บทความนี้มีเนื้อหาต่อเนื่องจากภาคที่แล้ว ในภาคนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ (1) นำเสนอเนื้อหาที่พระมหากัจจายนะได้เทศน์สอนในช่วงต้นของการเผยแผ่ (2) ประมวลบทบาทของท่านที่มีต่อเนื้อหาในพระไตรปิฎก และ (3) ศึกษาที่มาของคัมภีร์ซึ่งมีการระบุว่าพระมหากัจจายนะเป็นผู้รจนา ในการศึกษาครั้งนี้ได้ใช้แหล่งข้อมูลจากคัมภีร์ของเถรวาทและนิกายอื่น รวมทั้งอาศัยผลการศึกษาวิจัยของนักวิชาการด้วย

จากการศึกษาพบว่า (1) ตามคัมภีร์ของ(มูล)สรวาสติวาท ในช่วงแรกที่พระมหากัจจายนะกลับไปเผยแผ่ ณ กรุงอุชเชนี ได้เทศน์สอนพระเจ้าจันตปัชโชตโดยให้ข้อคิดเกี่ยวกับการไม่ติดในรสอาหารและการมีสติรักษากิจของตน ทั้งนี้ใจความหลักยังคงมีความสอดคล้องกับหลักคำสอนในคัมภีร์เถรวาท (2) พระมหากัจจายนะมีบทบาทต่อเนื้อหาในพระไตรปิฎก คือ พระวินัยปิฎกทั้งของเถรวาทและต่างนิกายมีปรากฏเนื้อเรื่องการขอแก้ไขข้อบัญญัติ 5 ประการที่ท่านได้ฝากให้พระโสณกุฎทิมณเฑาะไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระสุตตันตปิฎกฝ่ายบาลีมีอย่างน้อย 12 พระสูตรที่ปรากฏเนื้อหาซึ่งพระมหากัจจายนะได้แสดงธรรมหรือกล่าวอธิบายข้อธรรมไว้อย่างสอดคล้องกันกับในพระสูตรหินยานพาทย์จีน นอกจากนี้เอกสารฝ่ายจีนยังระบุว่า พระมหากัจจายนะเป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทต่อการจัดหมวดหมู่เนื้อหาในพระอภิธรรมปิฎกด้วย (3) คัมภีร์ในปัจจุบันที่มีกล่าวถึงว่ารจนาโดยพระมหากัจจายนะ ได้แก่ เนตติปกรณ์ เปฏโปกเทศ และกัจจายนไวยากรณ์ เนื้อหาคัมภีร์เนตติปกรณ์และเปฏโปกเทศน่าจะมีรายละเอียดหรือรูปแบบเนื้อหาแตกต่างจากฉบับดั้งเดิมที่พระมหากัจจายนะรจนาไว้ในครั้งพุทธกาลสำหรับคัมภีร์เปฏโปกเทศยังเป็นที่แพร่หลายในนิกายอื่นอีกด้วยส่วนเนื้อหาในกัจจายนไวยากรณ์ โดยมากไม่มีความเกี่ยวข้องกับพระมหากัจจายนะเลย อาจ

มีความสัมพันธ์กับพระมหากัจจายนะได้เฉพาะกฏไวยากรณ์ข้อแรก หรือแต่งขึ้นในสำนักที่สืบทอดมาจากพระมหากัจจายนะเพียงเท่านั้น

คำสำคัญ: กัจจายนะ ธรรมเทศนา พระไตรปิฎก เนตติ เปฏโปกเทศ
ไวยากรณ์

Abstract

This article builds upon the preceding section, with three primary objectives in focus: (1) narrating the sermons delivered by Venerable Mahākaccāyana in the early stages of his propagation, (2) compiling Mahākaccāyana's roles in relation to the Canon's content, and (3) examining the origins of the scriptures that attribute their authorship to Mahākaccāyana. The study draws from sources in Theravāda and other traditions, as well as scholarly research.

The study reveals the following: (1) According to (Mūla)Sarvāstivāda scriptures, during Mahākaccāyana's return to the city of Ujjenī in the early period, he expounded teachings, sharing insights with King Caṇḍapajjota on the concepts of non-attachment to food and the cultivation of mindfulness. These teachings align with the doctrine found in the Theravāda Canon. (2) Mahākaccāyana played a significant role in shaping the content of the Tīpiṭaka. In the Vinaya Piṭaka of Theravāda and certain other sects, there is a narrative where he entrusted the

monk Soṇakuṭikaṇṇa with the task of requesting amendments to the five principles from the Buddha. In the Pāli Suttanta Piṭaka, there are at least 12 suttas that correspond with content in the Chinese Āgama, featuring passages that showcase his preaching or explanation of Dhamma. Additionally, documents of Chinese tradition state that Mahākaccāyana played a role in categorizing the contents of the Abhidhamma Piṭaka. (3) Current scriptures specifying Mahākaccāyana's compilation include the *Netti*, *Peṭakopadesa*, and *Kaccāyana's grammar*. The *Netti* and *Peṭakopadesa* may exhibit differences in details or format from the original versions composed by Mahākaccāyana during the Buddhist era. The *Peṭakopadesa*, in particular, is widely disseminated across various sects. The content of *Kaccāyana's grammar*, although largely unrelated to Mahākaccāyana, may be linked to the first grammatical rule or be authored by schools tracing their lineage back to him.

Keywords: Kaccāyana/Kātyāyana, Sermon, Canon, *Netti*,
Peṭakopadesa, Grammar

บทนำ

บทความภาคนี้นำเสนอเนื้อเรื่องตอนที่พระมหากัจจายนะได้เทศน์สอนพระเจ้าจันทปัชชิตในช่วงต้นของการเผยแผ่ ประมวลลบทบาทโดยรวมของท่านที่มีต่อเนื้อหาในพระไตรปิฎก และรวบรวมข้อคัมภีร์ที่มีระบุว่ารจนาโดยพระมหากัจจายนะพร้อมทั้งศึกษาประเด็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับที่มาของคัมภีร์เหล่านั้น อนึ่งในการศึกษาครั้งนี้จะใช้แหล่งข้อมูลจากคัมภีร์ของเถรวาทและนิกายอื่น¹ รวมทั้งเอกสารงานค้นคว้าวิจัยในแวดวงวิชาการประกอบไปด้วย

1. การเทศน์สอนพระเจ้าจันทปัชชิตในช่วงแรกของงานเผยแผ่

คัมภีร์บาลีของเถรวาทไม่ปรากฏเนื้อหาที่พระมหากัจจายนะได้แสดงธรรมหรือกล่าวสอนพระเจ้าจันทปัชชิตในช่วงแรกของการกลับไปเผยแผ่พระศาสนา ณ แคว้นอวันตี แต่มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์นิกาย(มูล)สรวาสติวาทจำนวน 2 เล่ม จึงจะนำเสนอข้อมูลส่วนนี้ พร้อมทั้งศึกษาความสัมพันธ์กับเนื้อหาในคัมภีร์บาลี

1.1 สังยุตตรัตนปิฎกสูตร²

¹ กรณีที่บางคัมภีร์มีปรากฏทั้งพากย์จีนโบราณและทิเบต จะอ้างตามข้อมูลพากย์จีนเป็นหลัก ส่วนข้อมูลจากคัมภีร์บาลีส่วนใหญ่อ้างตามฉบับอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (PTS) ทั้งนี้ในกรณีที่ยกข้อความบาลีมาประกอบ จะปริวรรตเป็นอักษรไทยเพื่อความสะดวกของผู้อ่าน

² พบเฉพาะพากย์จีน คือ 雜寶藏經 (*Samyuktaratnapitakasūtra*) เป็นคัมภีร์หนึ่งในหมวดคฤทฺถกปิฎกของนิกายสรวาสติวาท (เทียบได้กับขุททกนิกายของเถรวาท) ดูเพิ่มใน Charles Willemen, “A Chinese Kṣudrakapiṭaka (T. IV. 203),” *Asiatische Studien*, 46, Helf 1: Études Bouddhiques Offertes à Jacques May, (1992): 514-515.; Charles Willemen, “Xuanzang about Avalokiteśvara, Jibin, and Madhyāntika,”

คัมภีร์นี้มีปรากฏเนื้อเรื่องตอนที่พระมหากัจจายนะเพิ่งเดินทางกลับไป
ถึงกรุงอุชเชนี ขณะนั้นพระเจ้าจันทปัชชิตยังมิได้ทรงมีพระราชศรัทธา ได้ทรง
ทดลองพระมหากัจจายนะโดยให้ถวายภัตตาหารที่ย่ำแย่มาก่อน และคราวต่อมาก็
ให้ถวายภัตตาหารอันประณีต พระราชาได้ส่งราชบุรุษไปถามความเห็นเกี่ยวกับ
ภัตตาหารนั้นทั้งสองคราว พระมหากัจจายนะล้วนตอบเหมือนกันว่า “ได้กำลัง
เรี่ยวแรงจากการบริโภคอาหาร ก็นับว่าเพียงพอแล้ว” พระเจ้าจันทปัชชิตทรง
ทราบความแล้วก็เสด็จไปตรัสถามว่า “ภัตตาหารที่เราถวาย พระคุณเจ้ามิได้คำนึง
ว่าย่ำแย่หรือประณีต ล้วนกล่าวแต่ว่าเพียงพอแล้ว เรื่องนี้จะอธิบายอย่างไร”
พระมหากัจจายนะตอบว่า “ร่างกายและปากท้องนั้นเปรียบเหมือนดังเตาเผา
แม้ไม้หอมแก่นจันทน์ก็เผาไหม้ ไม้ของสกปรกก็เผาไหม้ ร่างกายและปากท้อง
ก็เช่นกัน ไม่แบ่งแยกว่าอาหารย่ำแย่หรือประณีต มุ่งเพียงให้อิ่มท้อง” แล้วได้
กล่าวคาถาความว่า

“ร่างกายนี้อุปมาเหมือนดังรถ
ไม่ว่าหยอดน้ำมันหอมหรือไขมันเหม็นหืน
ก็เลือกชนิดที่ดีหรือแย่ไม่ได้
ล้วนแต่ให้ขับเคลื่อนไปได้เช่นเดียวกัน”³

เนื้อความในคาถาข้างต้นนี้ มีการใช้อุปมาโดยเปรียบเทียบ “การไม่ติด
ในรสอาหาร”⁴ กับ “การหยอดน้ำมันให้ส่วนประกอบของรถ” ใช้อุปมาเช่นนี้

Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute, 94, (2013): 111 (footnote 2).

³ T4.489c14-24 ข้อความต้นฉบับพากย์จีนส่วนที่เป็นคาถา คือ

此身猶如車， 好惡無所擇，
香油及臭脂， 等同於調利。

⁴ Th 52,⁴ มีคาถาที่พระมหากัจจายนะกล่าวให้โอวาทเรื่องการไม่ติดในรสอาหารด้วย
แต่ไม่ได้ยกอุปมาประกอบ

มีปรากฏในคัมภีร์บาลีชั้นต้นสุด คือ สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค (รตสูตร หรือ รโถปมสูตร) ความเป็น “เปรียบเทียบนุรุขพึงหยอดน้ำมันเพลาธเพียงเพื่อต้องการขนสิ่งของไปได้” ทั้งยังมีการอุปมาโดยเปรียบกับ “คนหาผลเพียงเพื่อให้ผลหาย” ไว้ในเนื้อหาแห่งเดียวกันอีกด้วย⁵ ส่วนในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค (ปุตตมั่งสูตร หรือปุตตมั่งสุปมสูตร) มีการใช้อุปมาโดยเปรียบกับ “การบริโภคนื้อบุตรในทางกัณดาร”⁶ จากนั้นในมหานิทเทศซึ่งเป็นคัมภีร์ชั้นหลังพระสูตรสัณนิกายแรก⁷ ได้มีกล่าวถึงข้ออุปมานี้โดยรวมการเปรียบเทียบทั้งสามแบบข้างต้นเข้ามาไว้เป็นข้อความตอนเดียวกัน⁸ อนึ่ง ข้อความอุปมานี้ในชั้นพระไตรปิฎกล้วนเป็นร้อยแก้ว มิได้ประพันธ์เป็นคาถา

ข้อความอุปมาเรื่องนี้ปรากฏเป็นคาถาในคัมภีร์บาลีชั้นต้นสุด คือ มลิตน-ปัญหา ซึ่งมีคำอุปมาเปรียบเทียบ “การไม่ติดในรสอาหาร” กับ “การหยอดน้ำมันให้ส่วนประกอบของรถ” และ “การบริโภคนื้อบุตรในทางกัณดาร” ดังนี้

บุคคลไม่ติดในรส ย่อมกลืนกินอาหาร
เพื่อต้องการยังอัตภาพให้เป็นไป

⁵ SN IV 177: เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ปุริโส วณฺ อาลิมฺเบยฺย ยาวเทว โรปนตฺถาย, เสยฺยถา วา ปน อุกฺขํ อพฺภณฺเชยฺย ยาวเทว ภารสฺส นิตฺถรณตฺถาย.

⁶ SN II 98

⁷ ข้อเสนอสนับสนุนว่าคัมภีร์มหานิทเทศเกิดขึ้นภายหลังจากคัมภีร์ 4 นิกายแรกในพระสูตรต้นตปิฎกเสร็จสมบูรณ์แล้ว ดูเพิ่มใน Phramaha Somchai Watcharasiroj (ターナヅ ットー・S.W.), *Shoki Bukkyō ni okeru seiten seiritsu to shugyō taikēi* 初期仏教における聖典成立と修行体系 (กำเนิดพระไตรปิฎกและแนวปฏิบัติสู่การตรัสรู้ธรรมในพระพุทธศาสนายุคดั้งเดิม) (Tokyo: Sankibō Busshorin, 2019), 181-186.

⁸ Nidd I 241; II 368: ยถา วณฺ อาลิมฺเบยฺย ยาวเทว โรปนตฺถาย, ยถา วา ปน อุกฺขํ อพฺภณฺเชยฺย ยาวเทว ภารสฺส นิตฺถรณตฺถาย, ยถา วา ปน ปุตตมํสํ อหาเรยฺย ยาวเทว กนฺตารสฺส นิตฺถรณตฺถาย.

เหมือนบริโภคน้ำในหนทางกัณดาร เหมือนหยอดน้ำมันให้เพลิงรณะนั้น⁹

จากการศึกษาในหัวข้อนี้ ทำให้ได้ข้อสังเกตเกี่ยวกับพัฒนาการของข้อความอุปมาเรื่องนี้ที่ปรากฏในคัมภีร์บาลีชั้นก่อน-หลังอีกด้วย สำหรับในคัมภีร์สังยุตตรัตนปิฎกสูตร พระมหากัจจายนะก็ได้ใช้ข้ออุปมาอันมีปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรคของฝ่ายบาลี ต่างกันที่ได้ประพันธ์ให้เป็นคาถา และก่อนเข้าสู่คาถาก็ยังได้กล่าวอุปมาเปรียบเทียบกับ “เตาเผา” ไว้เพิ่มเติมอีกประการด้วย ทั้งนี้ยังไม่พบการใช้อุปมาว่าด้วยเตาเผาในรูปแบบเช่นนี้ในคัมภีร์บาลี

1.2 พระวินัยมูลสรวาสติวาทกษุทรกัณฐ¹⁰

คัมภีร์นี้ปรากฏเนื้อเรื่องตอนที่พระเจ้าจันทปัชชิตทูลนิมนต์พระมหากัจจายนะและคณะสงฆ์ให้เข้าไปฉันภัตตาหารในพระราชวังครั้งแรก (ภายหลังจากที่ได้ทรงทดลองถวายภัตตาหารที่ย่ำแย่และประณีตแล้ว) พระมหากัจจายนะก็ได้ใช้กุศโลบายในการให้ข้อคิดเตือนสติพระราชา มีใจความของเรื่องราวดังนี้

พระราชาทรงให้เตรียมอาหารอันประณีตและมีการประโคมดนตรีระบำร่าร้อง แต่เหล่าภิกษุต่างนั่งสำรวมอินทรีย์มิได้สนใจการแสดงเหล่านั้น พระเจ้าจันทปัชชิตตรัสถามว่า “ดนตรีเป็นอย่างไรบ้าง พอจะรับชมรับฟังกันได้

⁹ Mil 367_{,8-9}; Vism 45_{,13-14}; Ja II 294_{,6-7} :

กณฺดาเร ปุตุตฺมํสํ วอฺกฺขสฺสพฺภณฺชนํ ยถา
เอวํ ออาหาริ อาหาริ ยาปนตฺถมฺมุจฺฉิโต.

¹⁰ (คำอ่านบาทท้ายว่า “ยาปนตถมฺมุจฺฉิโต” ใช้ตาม Vism ส่วนอีกสองเล่มเป็น “ยาปนตถายมฺมุจฺฉิโต”)

คัมภีร์นี้พบในพากย์จีน (根本說一切有部毘奈耶雜事) และทิเบต (*‘Dul ba phran tshegs kyi gzhi*) ไม่พบต้นฉบับสันสกฤต (*Vinayakṣudrakavastu*)

หรือไม่” พระมหากัจจายนะตอบว่า “มหาบพิตร ผู้ที่ได้รับชมรับฟัง จึงจะทราบ ว่าดีหรือแย่” พระราชาตรัสต่อไปว่า “หากอายตนะภายในปิดอยู่จึงไม่อาจทราบได้ เมื่อส่งใจไปยังอายตนะภายนอกแล้วทำไมจะไม่เห็นไม่ได้ยินเล่า?”

พระมหากัจจายนะประสงค์จะใช้สถานการณ์นี้เป็นกุศโลบายในการสอน จึงถามพระราชาว่า “มหาบพิตร วันนี้มีนักโทษที่ควรประหารหรือไม่” พระราชา ก็ตรัสถามว่า “ต้องการจะใช้ทำอะไร” พระมหากัจจายนะเสนอว่า “ขอให้พระ ราชานำโถบรรจุน้ำมันเต็มเสมอขอบปากกว้างไว้ที่มือของบุคคลนี้ และรับสั่งให้ มีบุรุษเงื้อมมือตามหลัง ทว่ามีได้ทำร้ายเขาจริง ๆ พร้อมกับข่มขู่ว่า ‘หากน้ำมัน หกลงพื้นเพียงหยดเดียว เราจะตัดศีรษะเจ้า’ ให้บุคคลนั้นเดินไปโดยมีหญิงสาว ร้องขับระบำรำฟ้อนมากมายอยู่เบื้องหน้าเขา แล้วก็ให้เดินมาถึงตรงนี้ จากนั้น พระองค์ตรัสถามผู้ถือโถน้ำมันว่า “สาวสวยแสดงการขับร้องได้งดงามหรือไม่”¹¹

พระเจ้าจันทรปัชโชตได้สั่งการให้ทำตามนั้นทีละขั้น จนถึงการตรัสถาม ผู้นั้นด้วยคำถามดังกล่าว บุคคลผู้ถือโถน้ำมันกราบทูลว่า “ขอเดชะ ผู้ที่ได้รับชม รับฟัง จึงจะทราบว่าดีหรือแย่” พระราชาจึงตรัสถามว่า “เจ้าก็มีตามีหู ทำไมไม่ รับชมรับฟังเล่า” บุคคลนั้นกราบทูลว่า “ขอเดชะ หากว่าโถน้ำมันของข้าพระองค์ มีน้ำมันหกลงมาหยดหนึ่ง บุรุษผู้เงื้อมมือก็จะตัดศีรษะตนให้ขาดตกพื้นเช่นกัน ข้าพระองค์กลัวโถน้ำมันเอียง อีกทั้งกลัวหัวขาดลงพื้น จึงตั้งใจถือโถเดินกลับ มาอย่างยากลำบาก จะมีโอกาสรับรู้โดยพลัดพลินได้อย่างไรว่า สาวสวยแสดง การขับร้องได้ดีหรือแย่”

พระมหากัจจายนะจึงถามพระราชาว่า “มหาบพิตรทรงเห็นแล้วหรือยัง” พระราชาตรัสตอบว่า “เห็นแล้ว” พระมหากัจจายนะกล่าวต่อไปว่า “มหาบพิตร บุคคลผู้นี้ประสงค์ให้ชีวิตอยู่รอด กลัวประสบทุกข์ใหญ่ จึงมีสติหนักแน่นไม่ ประมาท ประคองกายของตนอย่างดี แม้เราและภิกษุสงฆ์ล้วนวางเฉยต่อการ

¹¹ ข้อความพากย์จีนส่วนที่ขีดเส้นใต้ทึบ คือ 王可以鉢平滿盛油置彼手內，令人執刀 隨後驚怖，不應損害，報言：『若油一滴墮于地者當斬汝首。』任其避履，并復於前多置妓女 奏諸音樂，還來至此，問持油人：『美女容儀音樂好不？』(T24.306c1-5)

ขับร้องระบำเต้น ด้วยว่าสิ่งนี้นับเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ฉะนั้นจะต้องการรับชม
รับฟังได้อย่างไร” พระเจ้าจันตปัชโชตพิจารณาตามแล้วก็เคราพลี้อมใส่ อีกทั้ง
พระราชโอรส นางสนมกำนัล และเหล่าข้าราชการบริพารก็อนุโมทนาสาธุการ¹²

เนื้อความข้างต้นส่วนที่ขีดเส้นใต้ มีความสัมพันธ์กับเนื้อหาฝ่ายบาลี อัน
เป็นตอนหนึ่งในชนบทกัลยาณีสสูตร¹³ พระสูตรนี้อยู่ในสังยุตตนิกาย มหาวรรค
ทั้งยังปรากฏในอรรถกถาเตลปัตตชาดกอีกด้วย มีพุทธดำรัสส่วนที่เกี่ยวข้องดังนี้
(ขีดเส้นทึบใต้ส่วนที่มีความสอดคล้องกัน)

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเสมือน พอได้ยินว่า “นางงามในชนบท
นางงามในชนบท” หมู่มหาชนพึงประชุมกัน ยิ่งได้ยินว่า “นางงาม
ในชนบทนี้นั้น เป็นผู้เชี่ยวชาญอย่างยอดเยี่ยมในการฟ้อน เป็นผู้
เชี่ยวชาญอย่างยอดเยี่ยมในการขับ นางงามในชนบทจะฟ้อนจะขับ”
หมู่มหาชนจะประชุมกันอย่างแออัด ขณะนั้น บุรุษผู้ดำรงชีพไฝหา
ความสำเร็จ รังเกียจความทุกข์ ก็จะพึงมา [พระราชชา]¹⁴ พึงรับสั่ง
กะเขาอย่างนี้ว่า “บุรุษผู้เจริญ โภณำมันอันเต็มเปี่ยมนี้ เจ้าจงนำ
ไปในระหว่างหมู่มหาชนและนางงามในชนบท ทั้งจักมีคนเฝ้าดาบ
เดินตามไปข้างหลังเจ้า เจ้าทำนํ้ามันนั้นตกลงแม้หน้อยเดียว ณ ที่ใด

¹² T24.306b21-c18; D10.287b-288b; มีคำแปลเนื้อความตอนนี้อาจพากย์
ทิเบตเป็นเยอรมันใน A. Schiefner, *Mahākātjājana und König Tshaṇḍa-Pradjota:
Ein Cyklus buddhistischer Erzählungen* (St. Petersburg: Commissionnaires de
l'Académie Impériale des Science, 1875), 15-16.

¹³ ชื่อของพระสูตรนี้มีระบุไว้ชัดเจนในอรรถกถาเตลปัตตชาดก (Ja I 393,¹⁹) แต่
พระไตรปิฎกตีพิมพ์บางฉบับ (ได้แก่ สยามรัฐ และสมาคมบาลีปกรณ์) มิได้ใช้ชื่อพระสูตร
นี้ในสังยุตตนิกายเป็น “ชนบทกัลยาณีสสูตร”

¹⁴ ตามข้อความต้นฉบับบาลี (ดูเชิงอรรถที่ 15) มิได้ใส่ “ราชา” ไว้ให้เห็นว่าเป็น
ประธานในประโยคนี้ แต่ทราบได้จากเนื้อหาที่ขยายความในอรรถกถาเตลปัตตชาดก
ดังข้อความบาลีที่ยกมาไว้ในเชิงอรรถที่ 16

เขาก็จักตัดศีรษะเจ้าให้ขาดลง ณ ที่นั่นเลย” ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอ
จักสำคัญความข้อนี้เป็นไฉน บุรุษนั้นจะไม่พึงเอาใจใส่ใถ่น้ำมันโน้น
แล้วมามัวประมาทเสียในอารมณ์ภายนอกหรือ”¹⁵

นอกจากนี้ เหตุการณ์ที่พระราชาให้น่านักโทษมาใช้เป็นกรณีศึกษา ยัง
มีกล่าวไว้อีกแห่งในอรรถกถาเตลปตตชาดกดังนี้ (ขีดเส้นประใต้ส่วนที่มีความ
สัมพันธ์กับในพระวินัยมูลสรวาสติวาทกษุทรกัณฑ์)

พระราชาทรงรับสั่งให้เรียกบุรุษคนหนึ่งออกมาจากเรือนจำ
ถอดข้อคาออก ประทานใถ่น้ำมันมีน้ำมันเต็มเปี่ยมเสมอขอบไว้ใน
มือของเขา ให้ถือไว้แน่นด้วยมือทั้งสอง ทรงสั่งบังคับบุรุษผู้ถือดาบ
คนหนึ่งว่า “จงพานักโทษผู้นี้ไปสู่สถานที่นางงามในชนบทแสดง
มหรสพ และถ้าบุรุษผู้นี้ถึงความประมาท ทำหยदन้ำมันแม่หยด
เดียวตกลงในที่ใด ก็จงตัดศีรษะเขาเสียในที่นั่นเลย” ... เรื่องนี้เป็น
เรื่องที่เคยมีมาแล้วอย่างนี้¹⁶

¹⁵ SN V 170; Ja I 393: เสยยถาปิ ภิกขเว ชนปทกल्याณิ ชนปทกल्याณิติ
โฆ ภิกขเว มหาชนกาโย สนนิปเตยฺย. สา โข ปนสฺส ชนปทกल्याณิ ปรมปาสาวินิ นจเจ
ปรมปาสาวินิ คีเต. ชนปทกल्याณิ นจจติ คายตฺติ โฆ ภิกขเว ภิกขโสภา มตฺตาย มหาชนกาโย
สนนิปเตยฺย. อถ ปุริส อาคจเจยฺย ชีวตฺกาโม อมริตฺกาโม สุขกาโม ทุกขปฏิญฺโ. ตเมนนฺ เหว
วเทยฺย: อยนเต อมโก ปุริส สมตฺตติโก เตลปตฺโต อนตเรน จ มหาสมชชมนตเรน จ ชนปท-
กल्याณิ ปรีหตพฺโพ. ปุริส จ เต อุกฺขิตตาสโก* ปิณฺณิโต ปิณฺณิโต อนุพฺพนธิสฺสติ ยตเถว น
โลกมปิ ฉทฺเทสฺสสิ* ตตเถว เต สิโร ปาเตสฺสตีติ. ตํ กิมมณฺณถ ภิกขเว, อปิ นุ โส ปุริส อม
เตลปตฺโต อมนสิกริตฺวา พหิทฺธา ปมาทํ อาหเรยฺย. (คำอ่าน “อุกฺขิตตาสโก” และ “ฉทฺเทสฺสสิ”
ใช้ตาม Ja ส่วน SN เป็น “อุกฺขิตาสโก” และ “ฉทฺเทสฺสติ”) คำแปลอาศัยสำนวนจาก
ช.ชา.อ. 56/262-263 (ไทย.มมร) ประกอบการเรียบเรียง

¹⁶ Ja I 394,²⁵⁻³²: ราชา พนธนาการโต เอกํ ปุริสํ ปกโกสาเปตฺวา นิคฺพานิ ภินฺทิตฺวา
สมตฺตติกํ สุปฺริณฺณํ เตลปตฺตํ ตสฺส หตฺถे ทตฺวา อุโภหิ หตฺถेหิ ทฬํ คาคาเปตฺวา เอกํ

จะเห็นได้ว่า พระมหากัจจายนะได้นำอุปมานี้ไปใช้ในการเทศน์สอนพระเจ้าจันทรปัชโชตโดยจำลองสถานการณ์ให้เห็นจริงเป็นรูปธรรม พระมหากัจจายนะย่อมพิจารณาเห็นแล้วว่าเป็นวิธีการสอนที่เหมาะสมกับอัธยาศัยของพระราชาองค์นี้ อีกทั้งการจำลองสถานการณ์ครั้งนี้ยังเป็นสิ่งยืนยันข้อความ “เรื่องนี้เป็นเรื่องที่เคยมีมาแล้วอย่างนี้” ที่ได้กล่าวไว้ในอรรถกถาเตลปัตตชาดก ว่าเป็นเรื่องที่เคยมีตัวอย่างเหตุการณ์เกิดขึ้นจริงดังกรณีของพระเจ้าจันทรปัชโชต

2. บทบาทต่อเนื้อหาในพระไตรปิฎก

จากข้อมูลในคัมภีร์ของฝ่ายเถรวาทและต่างนิกาย พระมหากัจจายนะล้วนมีบทบาทต่อเนื้อหาในปิฎกทั้งสามดังนี้

2.1 พระวินัย

ในพระวินัยปิฎกมีปรากฏเนื้อหาตอนที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงปรับแก้พุทธบัญญัติให้ยืดหยุ่นมากขึ้นโดยมีมูลเหตุจากพระมหากัจจายนะ ทั้งนี้พระมหากัจจายนะได้ฝากความให้พระโสณกุฎทิกละทิ้งไปกราบทูลพระพุทธองค์เพื่อขอแก้ไขข้อบัญญัติในพระวินัย 5 ประการซึ่งไม่สะดวกแก่พระสงฆ์ในอันติชนบท เนื้อความตอนนี้นอกจากมีในคัมภีร์เถรวาทแล้ว¹⁷ ยังปรากฏในพระวินัยปิฎกนิกายอื่นด้วย ได้แก่ พระวินัยธรรมคูปต์ (四分律)¹⁸ พระวินัยมหิศาสะกะ (彌沙塞部和醯五分律 ย่อว่า 五分律)¹⁹ พระวินัยสรวาสตีวาท (十誦律)²⁰ และพระวินัย

อสีหตถ์ ปุริส อานาเปสิ: เอตํ คเหตฺวา ชนปทกฺลยาณียา สมชฺชฎฐานํ คจฺฉ, ยตเถว เจส ปมาทํ อาคम्म เอกมปิ เตลพิณฺหุ ฌทฺเทติ, ตตฺเถวสฺส สีสํ ฉินฺหาติ. ... เอวํ ภูตปุพฺพเมเวตํ วตฺถุ.
คำแปลอาศัยสำนวนจาก ขุ.ชา.อ. 56/264 (ไทย.มมร) ประกอบการเรียบเรียง

¹⁷ Vin I 195-198

¹⁸ T22.845b24- 846a14

¹⁹ T22.144a28-c4

²⁰ T23.181a17-182a21

มูลสรวาสตีวาท จรมวัสตุ (根本說一切有部毘奈耶皮革事 *Ko lpags kyi gzhi*) สำหรับของ 3 นิกายแรกมีสืบทอดมาถึงปัจจุบันเฉพาะฉบับแปลพากย์จีน ส่วนของมูลสรวาสตีวาทยังมีปรากฏฉบับสันสกฤต รวมทั้งมีพากย์จีนและทิเบต²¹

2.2 พระสูตร

ในพระสูตรต้นตปิภูมามีเนื้อความที่พระมหากัจจายนะได้แสดงธรรมหรือกล่าวอธิบายข้อธรรมไว้อยู่ไม่น้อย ทั้งยังมีปรากฏเนื้อหาเช่นนี้ในคัมภีร์ต่างนิกายด้วย

2.2.1 เนื้อหาที่ปรากฏทั้งในคัมภีร์เถรวาทและต่างนิกาย

หัวข้อนี้จะยกชื่อพระสูตรที่มีถ้อยคำกล่าวสอนของพระมหากัจจายนะปรากฏอยู่อย่างสอดคล้องกัน (parallel) ทั้งในพระสูตรบาลีและอาคมพากย์จีน²² จำนวน 12 รายการดังนี้

²¹ MSV IV 186-190; T23.1052b7-1053a14; D1.264b2-266b3; เนื้อหาตอนนี้มีผู้แปลจากฉบับสันสกฤตเป็นไทยไว้ใน พระมหาบุญเกิด เจริญแนว, “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์มูลสรวาสตีวาทวินยวัสตุ ศึกษาเฉพาะประวัชชาวัสตุ โพชธวัสตุ ประวารณาวัสตุ วรชาวัสตุ จรมวัสตุและสังฆเภทวัสตุ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุชฎบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556), 283-286.

²² ดูที่มาคัมภีร์อาคมพากย์จีนใน วิไลพร สุจริตธรรมกุล, “การวิเคราะห์เปรียบเทียบสายคัมภีร์พระพุทธศาสนาจีนและบาลีของสังคาลกสูตร,” *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 7, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 13), (กรกฎาคม – ธันวาคม 2564): 62-67.; และดูการเปรียบเทียบภาพรวมระหว่างพระสูตรบาลี 4 นิกายแรกกับคัมภีร์อาคมทั้ง 4 ได้ใน พระมหาสมชัย กุสลจิตโต, *พระพุทธศาสนา: นิกายสรวาสตีวาท* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539), 22-28.

ตารางที่ 1 พระสูตรบาลีและพากย์จีนที่มีปรากฏคำสอนของพระมหากัจจายนะ

ลำดับ	พระสูตรบาลี		พระสูตรทินยานพากย์จีน (อาคม)	
	ชื่อพระสูตร/ใจความหลัก	คัมภีร์	ชื่อพระสูตร/คำสำคัญ	คัมภีร์ สูตรที่
1	มธูปินทิกสูตร (MN I 108)	ม.มู.	蜜丸喻經 (T1.603b11)	MA 115 ²³
			甘露法味 (T2.743a4)	EA 40.10
2	มธูสูตร (MN II 83)	ม.ม.	摩偷羅 (T2.142a18)	SA 548
3	มหากัจจายนกัฏเฐกัตตสูตร (MN III 191)	ม.อุ.	溫泉林天經 (T1.696b28)	MA 165 ²⁴
4	อุทเทสวิงศ์สูตร (MN III 222)	ม.อุ.	分別觀法經 (T1.694b15)	MA 164 ²⁵

²³ พากย์จีนของพระสูตรนี้มีแปลเป็นอังกฤษใน BDK English Tripiṭaka Series, *The Madhyama Āgama (Middle-Length Discourses) Vol. II*, ed. Bhikkhu Anālayo and Roderick S. Bucknell (California: BDK America, Inc., 2020), 324-332.

²⁴ มีบทความวิจัยพากย์จีนของพระสูตรนี้ คือ Bhikkhu Anālayo, “The Verses on an Auspicious Night Explained by Mahākaccāna - A Study and Translation of the Chinese Version,” *Canadian Journal of Buddhist Studies*, 4, (2008): 5-28.; พากย์จีนของพระสูตรนี้มีแปลเป็นอังกฤษใน BDK English Tripiṭaka Series, *The Madhyama Āgama (Middle-Length Discourses) Vol. III*, ed. Bhikkhu Anālayo and Roderick S. Bucknell (California: BDK America, Inc., 2022), 334-344.; และมีพากย์ทิเบตด้วย คือ ‘*Phags pa mtshan mo bzang po zhes bya ba'i mdo* ใน D72.161b-163b; 91.56a-58b; 101.90a-92a.

²⁵ พากย์จีนของพระสูตรนี้มีแปลเป็นอังกฤษใน BDK English Tripiṭaka Series, *The Madhyama Āgama (Middle-Length Discourses) Vol. III*, 324-334.

ตารางที่ 1 พระสูตรบาลีและพากย์จีนที่มีปรากฏคำสอนของพระมหากัจจายนะ (ต่อ)

ลำดับ	พระสูตรบาลี		พระสูตรหिनยานพากย์จีน (อาคม)	
	ชื่อพระสูตร/ใจความหลัก	คัมภีร์	ชื่อพระสูตร/คำสำคัญ	คัมภีร์ สูตรที่
5	หาลิททิกานิสุตระที่ 1 (SN III 9)	ส.ข.	訶梨 (T2.144a28)	SA 551
6	หาลิททิกานิสุตระที่ 2 (SN III 12)	ส.ข.	訶梨 (T2.144c20)	SA 552
7	หาลิททิกานิสุตระ (SN IV 115)	ส.สฬ.	訶梨 (T2.145a8)	SA 553
8	โลหิจจสูตร (SN IV 116)	ส.สฬ.	魯醯遮 (T2.63b19)	SA 255
9	เหตุให้วิวาทกัน (AN I 65)	อง.ทุก.	共諍 (T2.141b22)	SA 546
10	ความเป็นเถระและบัณฑิต (AN I 67)	อง.ทุก.	老宿 (T2.141c16)	SA 547
			老、壯 (T2.595b21)	EA 19.9
11	กัจจายนสูตร (AN III 314)	อง.ฉก.	迦旃延 (T2.143b18)	SA 550
12	กาลีสสูตร (AN V 46)	อง.ทสก.	迦梨 (T2.143a2)	SA 549

จากตารางจะเห็นได้ว่า พระสูตรฝ่ายบาลีเหล่านี้ล้วนอยู่ในพระสุตตันต-
ปิฎกนิกายที่ 2-4 คือ มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย และอังคุตตรนิกาย ส่วนพระสูตร
พากย์จีนเหล่านี้ก็ล้วนอยู่ในอาคมที่ 2-4 คือ มัชฌมาคม สังยุตตามคม และเอโกตตรามคม

2.2.2 เนื้อหาที่ปรากฏเฉพาะในคัมภีร์เถรวาท

ตัวอย่างแรก คือ (1) จูฬรถวิมานใน “วิมานวัตถุ” ซึ่งมีเนื้อความที่
พระมหากัจจายนะกล่าวสอนสุชาต कुमार ผู้เป็นโอรสของพระเจ้าอัสสกราช เมื่อ

กุมารนั้นสิ้นพระชนม์ก็ได้บังเกิดเป็นเทวบุตรชั้นดาวดึงส์ แล้วกลับมาบอกเล่าให้พระมหากัจจายนะฟัง²⁶ ตัวอย่างถัดมาคือ (2) คาถาใน “เถรคาถา” ที่พระมหากัจจายนะกล่าวให้โอวาทไว้²⁷ และอีกตัวอย่างคือ (3) คาถาใน “อปทาน” ที่ท่านเล่าถึงประวัติการสั่งสมบุญในอดีตชาติ รวมถึงการบรรลุธรรมในชาติสุดท้าย²⁸

เนื้อหาทั้ง 3 แห่งที่ยกมานี้ไม่พบในคัมภีร์ต่างนิกาย(ที่มีอยู่ในปัจจุบัน) อนึ่งตัวอย่างในหัวข้อนี้ล้วนมาจากหมวดขุททกนิกาย คัมภีร์หมวดนี้ในนิกายอื่นใช้ชื่อเรียกว่า “กษุทรกาคม” หรือ “กษุทรกปิฏก” ซึ่งมีโครงสร้างและเนื้อหาแตกต่างกันกับของเถรวาทอยู่ค่อนข้างมาก²⁹

2.2.3 เนื้อหาที่ปรากฏเฉพาะในคัมภีร์ต่างนิกาย

ตัวอย่างแรก คือ พระสูตรในสังยุตตาคมว่าด้วยเรื่องพระมหากัจจายนะไปแสดงธรรมโปรดคฤหบดีที่เจ็บป่วย คือ หาลิหติกานิ (SA 554)³⁰ และทรรศกะ (SA 555)³¹ ซึ่งไม่มีปรากฏในสังยุตตนิกายของเถรวาท เนื้อหาหลักที่พระมหากัจจายนะแสดงธรรม คือ อนุสสติ 6 ทั้งยังมีกล่าวถึงว่าคฤหบดีผู้นี้เป็นพระอนาคามี อนึ่ง มีข้อน่าสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับคัมภีร์บาลีสังยุตตนิกาย คือ อรรถกถาพระวินัยมีระบุไว้ว่า “สังยุตตนิกาย เป็นที่รวบรวมพระสูตร 7,762 สูตร มีโอฆ-

²⁶ Vv 90; Vv-a 259 ในพระสูตรตันตปิฎกมีเฉพาะคาถาบทสนทนาโดยมิได้ระบุผู้พูดว่าเป็นใคร แต่ในอรรถกถาจะอธิบายให้ทราบว่า เป็นการสนทนาโต้ตอบกันระหว่างพระมหากัจจายนะกับสุชาติกุมาร

²⁷ Th 52

²⁸ Ap I 84; II 463

²⁹ ดูเทียบการจัดระบบเนื้อหา “ขุททกนิกาย” กับ “กษุทรกปิฏก” ได้ใน Étienne Lamotte, “Khuddakanikāya and Kṣudrakapiṭaka,” *East and West*, 7, no. 4, (January 1957): 344-348.

³⁰ T2.145a24

³¹ T2.145c12 ชื่อ “ทรรศกะ” เป็นคำสันสกฤตที่ผู้เขียนสันนิษฐานเองจากพากย์จีนว่า 陀施

ตรณสูตร เป็นต้น”³² แต่คัมภีร์สังยุตตนิกายที่ใช้ศึกษากันอยู่ในปัจจุบันกลับมีจำนวนพระสูตรอยู่เพียง 2,752 สูตร³³

ตัวอย่างถัดมา คือ เรื่อง “พระมหากัจจายนะกล่าวสอนนางทาสีขราผู้ทุกข์ยาก” เมื่อนางทาสีนั่นสิ้นชีวิตก็บังเกิดเป็นเทวดาชั้นดาวดึงส์ แล้วได้มาฟังธรรมจากพระมหากัจจายนะอีกครั้ง เนื้อเรื่องดังกล่าวนี้อยู่ในคัมภีร์ทโมมูรขสูตร (*Damomūrkhā Sūtra*) ซึ่งเป็นพากย์จีน (賢愚經) และทิเบต (*Mdzangs blun zhes bya ba'i mdo*)³⁴ เทียบเท่าได้กับคัมภีร์ในหมวดขุททกนิกายเช่นกัน แต่ไม่พบเนื้อความส่วนนี้อยู่ในคัมภีร์เถรวาท

2.3 พระอภิธรรม

เอกสารฝ่ายจีนมีข้อมูลที่ระบุถึงบทบาทของพระมหากัจจายนะต่อพระอภิธรรมปิฎกดังนี้

(1) คัดเลือกแก่นคำสอนมาประมวลเป็นพระอภิธรรมปิฎก

คัมภีร์ปุณยวิภาค (อรรถกถาของเอโกตตราคม) ซึ่งพบเฉพาะพากย์จีน คือ 分別功德論³⁵ มีเนื้อความระบุว่า “พระมหากัจจายนะได้ประมวลพระสูตรทั้งหลาย แล้วคัดเลือกแก่นคำสอนว่าด้วยเรื่องทางปัญญา ทูลเสนอให้พระพุทธเจ้า

³² Sp I 18,⁹⁻¹⁰

³³ ส.ส. 15/บทนำ/ [7] (ไทย.มจร)

³⁴ T4.384a1-b19; D74.192b–194a; พากย์ทิเบตคัมภีร์นี้ยังได้รับการแปลเป็นภาษามองโกเลีย (Üliger-Ün Dalai) และมีการแปลจากฉบับมองโกเลียเป็นอังกฤษ ดูเนื้อเรื่องดังกล่าวฉบับแปลอังกฤษนี้ใน Library of Tibetan Works & Archives, *Sutra of the Wise and the Foolish*, trans. Stanley Frye (Dharamsala: Library of Tibetan Works & Archives, 2006), 99-101.

³⁵ ดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับคัมภีร์นี้ใน Antonello Palumbo, *An Early Chinese Commentary on the Ekottarika-āgama: The Fenbie gongde lun 分別功德論 and the History of the Translation of the Zengyi ahan jing 增一阿含經* (Taipei: Dharma Drum Publishing Corporation, 2013), 181-185.

ทรงรับรอง เนื้อหาส่วนนี้มีชื่อเรียกว่า พระอภิธรรมปิฎก”³⁶ เนื้อความทำนองเดียวกันนี้ยังปรากฏในเอกสารพากย์จีนอีกแห่ง คือ ประวัติการบันทึกรวบรวมพระไตรปิฎกและกษุทรกปิฎก (撰集三藏及雜藏傳)³⁷

(2) เรียบเรียงคัมภีร์เล่มหนึ่งในพระอภิธรรมปิฎกของสรวาสติวาท

พระอภิธรรมปิฎกของนิกายสรวาสติวาทมีอยู่ในปัจจุบันอย่างค่อนข้างครบถ้วน เกือบทั้งหมดเป็นพากย์จีน และมีบางส่วนอยู่ในพากย์ทิเบต พระอภิธรรมปิฎกนิกายนี้ประกอบด้วย 7 คัมภีร์³⁸ แต่มีชื่อคัมภีร์และรูปแบบเนื้อหาแตกต่างจากของเถรวาทค่อนข้างมาก ข้อมูลในคัมภีร์อรรถาธิบายอภิธรรมโกศภาษยะของจีนสองฉบับ (俱舍論記 และ 俱舍論疏)³⁹ ระบุว่า พระมหากัจจายนะเป็นผู้เรียบเรียงคัมภีร์ “ปรัชญูปติศาสตร์” (施設足論)⁴⁰ ซึ่งเป็นคัมภีร์หนึ่งในพระอภิธรรมปิฎกนิกายสรวาสติวาท แต่ตามข้อมูลในคัมภีร์อภิธรรมโกศวาทยา (Abhidharmakośavyākhyā) ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤต

³⁶ T25.32a19-20: 迦旃延子撰集眾經，抄撮要慧呈佛印可，故名大法藏也。และดูการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเนื้อความท่อนนี้ใน Antonello Palumbo, *An Early Chinese Commentary on the Ekottarika-āgama: The Fenbie gongde lun 分別功德論 and the History of the Translation of the Zengyi ahan jing 增一阿含經*, 205-213.

³⁷ T49.3c12-13: 迦旃造竟，持用呈佛，佛言上法，當名上法。

³⁸ ในจำนวน 7 คัมภีร์นี้ มีอยู่ 3 คัมภีร์ที่นิกายนี้ถือว่าได้เรียบเรียงขึ้นตั้งแต่สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพอยู่ คือ ธรรมสกัณธะ สังคีติปริยาเย และปรัชญูปติศาสตร์ แม้ว่าคัมภีร์อภิธรรมของเถรวาทและสรวาสติวาทจะแตกต่างกัน แต่ทั้งสองนิกายนี้ล้วนถือว่า เนื้อหาส่วนหนึ่งของพระอภิธรรมปิฎกได้ก่อกำเนิดขึ้นแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาล

³⁹ T41.8b29; 466b12 เล่มแรกรจนาโดยพระธรรมาจารย์ผู้กวง (普光) เล่มหลังรจนาโดยพระธรรมาจารย์ฝ่าเปา (法寶 ธรรมรัตน์ะ) ทั้งสองท่านนี้เป็นพระภิกษุชาวจีนในสมัยราชวงศ์ถังและได้รับถ่ายทอดความรู้คัมภีร์อภิธรรมโกศศาสตร์จากพระถังซัมจั๋ง (玄奘 หรือ 唐三藏)

⁴⁰ คัมภีร์นี้ประกอบด้วย 3 กัณฑ์ คือ โลกปรัชญูปติ การณปรัชญูปติ และกรรมปรัชญูปติ สำหรับพากย์จีนมีแปลไว้เฉพาะการณปรัชญูปติ (T26.514a14-529c2) ส่วนพากย์ทิเบตมีครบทั้ง 3 กัณฑ์ (D241.1b-229a)

และเอกสารทางทิเบต ระบุว่าผู้เรียบเรียงคัมภีร์ดังกล่าวคือ พระโมคคัลลานะ⁴¹

(3) เข้าร่วมสังคายนาพระอภิธรรมปิฎก

เอกสารด้านประวัติศาสตร์พุทธศาสนาที่เรียบเรียงเป็นภาษาจีนสมัยราชวงศ์ซ่งและหยวน มีกล่าวถึงพระมหากัจจายนะว่า ได้ร่วมสังคายนาพระอภิธรรมปิฎกในการทำปฐมสังคายนาด้วย เอกสารนี้ได้แก่ บันทึกการเผยแผ่พระสัทธรรม (傳法正宗記)⁴² ภาพรวมการศึกษาวิจัยประวัติพุทธศาสนาของพระศากยมุนี (釋氏稽古略)⁴³

ข้อมูลที่ระบุชัดเจนว่า พระมหากัจจายนะมีบทบาทต่อการประมวลหลักธรรมคำสอนในพระอภิธรรมปิฎก แม้จะมีปรากฏเฉพาะในเอกสารสายอื่นนอกเหนือของเถรวาท (อรรถกถาบาลี⁴⁴ มีข้อมูลว่า พระมหากัจจายนะได้เข้าร่วมการปฐมสังคายนา แต่มิได้ระบุว่าเข้าร่วมสังคายนาพระอภิธรรมปิฎกด้วยหรือไม่) อย่างไรก็ตาม มีตัวอย่างเนื้อความในพระสูตรที่แสดงให้เห็นว่า พระมหากัจจายนะได้อธิบายสภาวะธรรมหรือเนื้อหาอันเป็นตัวหลักธรรมล้วน ๆ ได้อย่างชัดเจน ดังเช่นในมหากัจจายนกัณฑ์รัตนสูตรและทาลิทิกานิสูตร รวมถึงเนื้อหาในคัมภีร์อธิบายความเป็นผลงานของพระมหากัจจายนะก็ยังมีปรากฏเนื้อหาอันมีความใกล้ชิดกับหัวข้อธรรมในคัมภีร์วิภังค์ด้วย⁴⁵ อีกทั้งในคราวปฐมสังคายนา

⁴¹ Abhidh-k-vy 11,₂₉; Hakuju Ui (宇井伯寿), *Degeban Xizang Dazangjing zongmulu* 德格版西藏大藏經總目錄 (บัญชีรายชื่อคัมภีร์ในพระไตรปิฎกทิเบตฉบับเดเก) (Taipei: Huayu chubanshe, 1988), 621.

⁴² T51.719b20-21 เอกสารนี้เรียบเรียงโดยพระธรรมอาจารย์ซี้ซ่ง (契嵩) ในยุคราชวงศ์ซ่ง ค.ศ. 1055 เป็นบันทึกการสืบทอดคำสอนนิกายเซนฝ่ายใต้

⁴³ T49.754b17-18 เอกสารนี้เรียบเรียงโดยพระธรรมอาจารย์เจี๋ยอัน (覺岸) ในยุคราชวงศ์หยวน ค.ศ. 1354 เป็นหนังสือประวัติศาสตร์พุทธศาสนาที่ดำเนินเนื้อเรื่องเรียงตามลำดับช่วงเวลาก่อนหลัง

⁴⁴ Vv-a 267-270

⁴⁵ นอกจากคัมภีร์วิภังค์ในอภิธรรมปิฎกของเถรวาทแล้ว ยังมีกล่าวถึงความสัมพันธ์กับคัมภีร์อภิธรรมเล่มอื่นอีก ดูเพิ่มใน Stefano Zacchetti, “An Early Chinese Translation

พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ⁴⁶ผู้ชำนาญพระอภิธรรมก็ปรินิพพานแล้ว ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้สูงว่า พระมหากัจจายนะเป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทต่อการจัดหมวดหมู่ประมวลคำสอนในพระอภิธรรมปิฎกด้วยไม่มากนัก

จากบทบาทของพระมหากัจจายนะที่ได้กล่าวมาทั้ง 3 ปิฎก หากมองในแง่ของผลที่มีต่อพระพุทธศาสนาเชิงภาพกว้าง ก็น่าจะได้แก่บทบาทต่อพระวินัยปิฎก อันส่งผลให้พระภิกษุในท้องถิ่นต่าง ๆ (นอกเขตมัธยมประเทศ) สามารถปฏิบัติศาสนกิจได้สะดวกยิ่งขึ้นตั้งแต่บัดนั้นมาจวบจนถึงปัจจุบัน เช่น สามารถสวมรองเท้ามีพื้นหลายชั้นได้ สรงน้ำทุกวันได้ จัดการอุปสมบทโดยมีภิกษุเพียง 5 รูปได้ เป็นต้น

3. ผลงานที่ระบุวารจนาโดยพระมหากัจจายนะ

นอกจากบทบาทของพระมหากัจจายนะที่มีต่อเนื้อหาในพระไตรปิฎกแล้ว ท่านยังได้รจนาคัมภีร์ที่เป็นอุปการะต่อการศึกษาพระไตรปิฎกอีกด้วย ผลงานของท่านบางเล่มไม่มีให้เห็นในปัจจุบัน บางเล่มมีสืบทอดมาถึงปัจจุบัน ในหัวข้อนี้จะประมวลชื่อคัมภีร์อันเป็นผลงานของพระมหากัจจายนะตามที่มีระบุไว้ในคัมภีร์บาลีก่อน จากนั้นจะได้ศึกษาประเด็นเพิ่มเติมโดยมุ่งเน้นตรวจสอบที่มาของผลงานบางเล่มสืบต่อไป

3.1 ประมวลข้อมูลจากคัมภีร์บาลี

พบคัมภีร์บาลี 3 เล่มที่มีกล่าวถึงชื่อผลงานของพระมหากัจจายนะดังนี้

Corresponding to Chapter 6 of the *Peṭakopadesa: An Shigao's Yin Chi Ru Jing* T 603 and Its Indian Original: A Preliminary Survey," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, 65, no. 1 (2002): 89.

⁴⁶ เนื้อความในคัมภีร์บาลีที่แสดงให้เห็นว่า พระโมคคัลลานะสนใจหรือเชี่ยวชาญอภิธรรม เช่น ในมหาโคสัลลาคสูตร (MN I 214) และอรรถกถาโปฏฐปาทสูตร (Sv II 379)

3.1.1 อรรถกถาอปทาน

ระบุชื่อคัมภีร์ 3 เล่ม คือ **กัจจายนะ มหานิรุตติ และเนตติปกรณ์** ซึ่งพระมหากัจจายนะได้ประกาศในท่ามกลางสงฆ์ เมื่อคราวที่กลับมาเข้าเฝ้า พระศาสดา ภายหลังจากประดิษฐานพระศาสนาในแคว้นอวันตีได้แล้ว⁴⁷

3.1.2 สัททนีติ

มีระบุถึงชื่อคัมภีร์ที่เป็นผลงานของพระมหากัจจายนะอีกเล่มหนึ่ง คือ **นิรุตติปิฎก**⁴⁸

3.1.3 คันถวงศ์ หรือจุฬคันถวงศ์

แสดงชื่อคัมภีร์ที่พระมหากัจจายนะรจนาไว้เป็นจำนวน 6 เล่ม ในจำนวนนี้มีชื่อคัมภีร์ที่ไม่ซ้ำกับรายการข้างต้นเป็นจำนวน 3 เล่ม คือ **จุฬนิรุตติ เปฏโกปเทศ และวัณณนีติ**⁴⁹

จากข้อมูลที่ยังมานี้ พบรายชื่อคัมภีร์ที่มีระบุว่ามีพระมหากัจจายนะได้รจนาไว้รวมเป็นจำนวน 7 เล่ม ในส่วนถัดไปจะได้อภิปรายบางแง่มุมเพิ่มเติมเกี่ยวกับที่มาของคัมภีร์บางเล่ม โดยแบ่งคัมภีร์เหล่านี้ออกเป็น 2 หมวด คือ หมวดการอธิบายความ และหมวดหลักภาษา พร้อมทั้งอาศัยข้อมูลจากคัมภีร์ต่างนิกาย และงานวิจัยของนักวิชาการมาร่วมประกอบในการศึกษาด้วย

3.2 ประเด็นศึกษาเพิ่มเติมคัมภีร์หมวดการอธิบายความ

คัมภีร์หมวดการอธิบายความที่มีปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน คือ **เนตติปกรณ์ และเปฏโกปเทศ** อนึ่ง เล่มที่ชื่อว่า **วัณณนีติ** เมื่อพิจารณาจากความหมายชื่อคัมภีร์ (คือ หลักการอธิบายความ) ก็ควรจะจัดให้อยู่ในคัมภีร์หมวดนี้ด้วย แต่เนื่องจากไม่มีตัวคัมภีร์นี้ให้เห็นในปัจจุบัน อีกทั้งไม่พบการอ้างถึงชื่อคัมภีร์นี้ใน

⁴⁷ Ap-a 491,19-21

⁴⁸ Sadd I 168,34-169,1

⁴⁹ Gv 59; พระนันทปัญญจารย์, จุฬคันถวงศ์: ประวัติย่อคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิอิทธิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย, 2546), 7-8, 71.

เอกสารอื่น ๆ (นอกจากคันธวงศ์) จึงไม่สามารถศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับคัมภีร์
วัณณนีติได้

คัมภีร์หมวดการอธิบายความที่รจนาโดยพระมหากัจจายนะ ยังมีกล่าวถึง
ในคัมภีร์ฝ่ายมหายานด้วยคือ มหาปรัชญาปารมิตาสูตร⁵⁰ (พบเฉพาะพากย์จีน
คือ 大智度論) ดังเนื้อความต่อไปนี้

สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพอยู่ พระมหากัจ-
จายนะได้อธิบายพระพุทธพจน์โดยเรียบเรียงเป็นคัมภีร์ชื่อว่า
“กรณทะ” (*Karaṇḍa* 蜚勒)⁵¹ อันมีความหมายในภาษาจีนว่า
ตะกร้า (ปิฎก) บัดนี้เป็นที่แพร่หลายกันอยู่ในอินเดียได้ ... เมื่อ
ครั้งที่พระมหากัจจายนะรจนาคัมภีร์นี้ในสมัยพุทธกาล คัมภีร์
กรณทะมีเนื้อหาถึง 3,200,000 คำ แต่ภายหลังจากพระพุทธองค์
ดับขันธปรินิพพาน อายุขัยมนุษย์ลดลง กำลังความทรงจำก็
น้อยลง ไม่สามารถท่องจำได้โดยพิสดาร ผู้ที่สืบทอดเนื้อหา

⁵⁰ รจนาโดยนาคราชุน ราวคริสต์ศตวรรษที่ 3 และแปลเป็นจีนโดยพระกุมารชีพ
(鳩摩罗什) ในช่วง ค.ศ. 402-406

⁵¹ นักวิชาการบางท่านเห็นว่าอักษรจีน 蜚勒 (*Kūn lè*) น่าจะเป็นอักษรที่คัดลอกมา
คลาดเคลื่อน แล้วได้เสนอว่าที่ถูกต้องควรเป็น 毘勒 (*Pí lè*) ซึ่งค่อนข้างเป็นเสียงใกล้เคียง
กับคำว่า “ปิฎก/เปฎก” (*piṭaka/peṭaka*) แต่จากข้อเสนอของพระธรรมจารย์อินชุ่นและ
ผลการศึกษาวิจัยของซาเอ่จี้ สามารถยืนยันได้อย่างหนักแน่นว่า 蜚勒 (*Pí lè*) เป็นอักษรที่
ถูกต้องแล้ว ซึ่งถอดเสียงมาจากสันสกฤต คือ กรณฑ (Karaṇḍa) อยู่ใน *Shi Yin shun* (释印顺),
Yin shun quanji 15: Shuoyiqieyoubu weizhu de lunshu yu lunshi zhi yanjiu 印顺全集
15: 说一切有部为主的论书与论师之研究 (การศึกษาวิจัยว่าด้วยปกรณ์และพระคัมภีร์จนา-
จารย์ โดยมุ่งเน้นของนิกายสรวาสติวาทเป็นหลัก) (Beijing: Zhonghua shuju, 2009),
15.; Sa Er ji (萨尔吉), “Da zhi du lun” zhong de Kunle yu Pitan 《大智度论》中的蜚
勒与毗曇 (“กรณทะ” และ “อภิธรรม” ในคัมภีร์มหาปรัชญาปารมิตาสูตร), *Fa yin* 法音
(The Voice of Dharma), 7, (2003): 17.

มาได้เขียนไว้เพียง 384,000 คำ หากบุคคลศึกษาหลักการในคัมภีร์นี้แล้ว จะจำแนกแจกแจงได้หลากหลายไม่ขัดข้อง เล่มนี้มีหลักหาระต่าง ๆ เช่น ลักษณะหาระ อาวัตรหาระ เป็นต้น⁵²

เห็นได้ว่าชื่อคัมภีร์ “กรัณทะ” ที่กล่าวถึงนี้มีความหมายสอดคล้องกับคำว่า “ปิฎก” (ตะกร้า) อันเป็นองค์ประกอบของชื่อคัมภีร์ “เปฏฺโงปเทส” ซึ่งบางครั้งปรากฏเรียกโดยย่อว่า “เปฏฺก”⁵³ ทั้งนี้เนื่องจากคัมภีร์ว่าด้วยหลักการอธิบายความยังมีเนติติปริกณ์อีกเล่มด้วย จึงขอกล่าวถึงผลการศึกษาวิจัยและทัศนะที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์เหล่านี้ก่อน เพื่อเป็นข้อมูลประกอบการพิจารณาในลำดับถัดไป

(1) ในคัมภีร์มหาปรัชญาปารมิตาสูตรส่วนถัดจากเนื้อความที่ยกมาข้างต้น มีแสดงเนื้อหาอธิบายเรื่อง “ลักษณะหาระ” และ “อาวัตรหาระ” พร้อมทั้งยกตัวอย่างประกอบ เนื้อหาส่วนดังกล่าวนี้มีความสอดคล้องกับในคัมภีร์เปฏฺโงปเทส⁵⁴ ทัศนะของนักวิชาการที่มีต่อประเด็นนี้ ได้แก่ (1.1) Oskar von Hinüber เห็นว่า หากข้อความส่วนนี้ไม่ได้ถูกคัดลอกมาจากเปฏฺโงปเทสฉบับบาลี ก็เป็นไปได้ว่ามีคัมภีร์อีกเล่มที่คล้ายคลึงกับเปฏฺโงปเทสและเนติติปริกณ์ (ฉบับบาลี)⁵⁵ ในข้อนี้ ซาเอ่อจี (萨尔吉) ก็เห็นพ้องด้วยและเสนอว่า คัมภีร์อีกเล่ม

⁵² T25.70a20-22, 192b3-7: 摩訶迦旃延，佛在時，解佛語作《蜺勒》（蜺勒秦言篋藏），乃至今行於南天竺。……《蜺勒》有三百二十萬言，佛在世時，大迦旃延之所造；佛滅度後人壽轉減，憶識力少，不能廣誦，諸得道人撰為三十八萬四千言。若人入蜺勒門，論議則無窮；其中有隨相門、對治門等種種諸門。

⁵³ เช่น Sp I 143

⁵⁴ Stefano Zacchetti, “Some Remarks on the Peṭaka Passages in the Da Zhidu Lun and their Relation to the Pāli Peṭakopadesa,” *Annual Report of the International Research Institute for Advanced Buddhism at Soka University*, 5, (2002): 70, 73.

⁵⁵ HPL 82

นั่นก็คือ กรัณตะ⁵⁶ (1.2) Oskar von Hinüber ได้เสนออีกว่า เปฏโกปเทศและเนตติปกรณ์(ฉบับบาลี)สองเล่มนี้อาจไม่ได้มีความเป็นมาเชื่อมโยงต่อเนื่องกันโดยตรง⁵⁷ แต่เป็นลักษณะที่ต่างฝ่ายต่างสืบสายมาจากเนื้อหาต้นแหล่งเดียวกัน⁵⁸ ในข้อนี้ Stefano Zacchetti ก็ได้อ้างถึงผลการวิจัยของตนสนับสนุนไว้ด้วย⁵⁹

(2) Stefano Zacchetti ยังพบว่า เนื้อหาบทที่ 6 ของเปฏโกปเทศมีความสอดคล้องกับเนื้อหาในคัมภีร์พากย์จีน “อินฉือหฺรฺจิง” (陰持入經)⁶⁰ ซึ่งว่าด้วยเรื่องขันธ อายตนะ ธาตุ แต่เนื้อหาทั้งสองฝ่ายก็มีจุดที่ต่างกันอยู่ ยังมีได้มีความคู่ขนานกันอย่างสมบูรณ์ โดยรวมมีลักษณะเป็นคัมภีร์เดียวกันแต่มาจากต่างฉบับกัน⁶¹

⁵⁶ Sa Er ji (萨尔吉), “Da zhi du lun” zhong de Kunle yu Pitan 《大智度论》中的毘勒与毗曇 (“กรัณตะ” และ “อภิธรรม” ในคัมภีร์มหาปรัชญาปารมิตาสาตร์), : 20-21.

⁵⁷ “ความเป็นมาเชื่อมโยงต่อเนื่องกันโดยตรง” หมายถึง กรณีที่ “เปฏโกปเทศ” ได้รับการปรับปรุงเนื้อหาให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นกลายเป็น “เนตติปกรณ์” หรือในทางกลับกันคือ “เนตติปกรณ์” ได้ถูกปรับเปลี่ยนเนื้อหาให้กลายเป็นอีกเล่ม คือ “เปฏโกปเทศ”

⁵⁸ HPL 81

⁵⁹ Stefano Zacchetti, “Some Remarks on the *Peṭṭaka* Passages in the *Da Zhidu Lun* and their Relation to the *Pāli Peṭṭakopadesa*,”: 80.

⁶⁰ T15.173b5-180b8; คัมภีร์นี้แปลเป็นจีนโดยพระชาวพาร์เจียนนามว่า อันซือเกา (安世高) พระรูปนี้ได้ทำงานแปลคัมภีร์เป็นจีนในช่วง ค.ศ. 148-167 สำหรับการเปรียบเทียบเนื้อหาสองคัมภีร์นี้ ดูใน Stefano Zacchetti, “An Early Chinese Translation Corresponding to Chapter 6 of the *Peṭṭakopadesa*: An Shigao’s *Yin Chi Ru Jing* T 603 and Its Indian Original: A Preliminary Survey,”: 77-78, 80-88.; นอกจากคัมภีร์พากย์จีนในข้อ (1) และ (2) ที่ปรากฏเนื้อความสอดคล้องกับในเปฏโกปเทศแล้ว คัมภีร์พากย์จีน “ซื่อตี่ลุ่น” (四諦論 *Catuḥsatyanirdeśa*) ซึ่งว่าด้วยคำอธิบายอริยสัจสี่ ก็มีการอ้างถึงเนื้อความจากคัมภีร์ที่เรียกเป็นภาษาจีนว่า “จางลุ่น” (藏論) อันเป็นชื่อคัมภีร์ที่มีความหมายพ้องกับ “เปฏโกปเทศ” โดยมีปรากฏอ้างไว้หลายแห่งเช่น T32.380b18-27; 382a21-22; 394b16-21; 398c12-15

⁶¹ Stefano Zacchetti, “An Early Chinese Translation Corresponding to

(3) Heinz Bechert เห็นว่าเปฏโปกเทศมีที่มาจากภายนอกนิกายเถรวาท คล้ายกับมิลินทปัญหาที่มาจากเนื้อหาตั้งเดิมในคัมภีร์นิกายอื่น⁶² ส่วน Oskar von Hinüber เห็นว่า ทั้งเปฏโปกเทศและเนตติปกรณ์ล้วนน่าจะมีที่มาจากคัมภีร์ภายนอกเถรวาท⁶³ สำหรับประเด็นว่าเปฏโปกเทศหรือเนตติปกรณ์กำเนิดก่อนกัน ยังมีความเห็นต่างกันอยู่ บางท่านเห็นว่าเนตติปกรณ์เกิดก่อน⁶⁴ ส่วนเปฏโปกเทศ ก็มีได้เกิดหลังจากนั้นนานมากนัก⁶⁵ แต่หลายท่านเห็นว่าเปฏโปกเทศเกิดก่อน⁶⁶ โดยพิจารณาจากเนื้อหาเนตติปกรณ์ที่ค่อนข้างสมบูรณ์กว่า รวมทั้งเนื้อหาบางส่วน

Chapter 6 of the *Peṭakopadesa*: An Shigao's *Yin Chi Ru Jing* T 603 and Its Indian Original: A Preliminary Survey,” 76: The relationship between the two scriptures cannot be considered a mere parallelism: a couple of examples, selected at random, will suffice to demonstrate that the sixth chapter of the *Peṭakopadesa* and the YCRJ [= *Yin Chi Ru Jing*] are two versions of the very same text.

⁶² Heinz Bechert, “Zur Geschichte der buddhistischen Sekten in Indien und Ceylon,” *La nouvelle Clio*, 7-9, (1955-1957): 352.; HPL 81; และดูความเป็นมาของ คัมภีร์มิลินทปัญหาใน เนาวรัตน์ พันธวิไล, “คัมภีร์มิลินทปัญหา: ปริศนาเรื่องกำเนิดและ พัฒนาการ,” วารสารธรรมธารา, ปีที่ 5, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 9), (2019): 177-217.

⁶³ HPL 82

⁶⁴ Ludwig Alsdorf, *Les Études Jaina: État Présent et Taches Futures* (Paris: Collège de France, 1965), 72.; Nett xix; *Peṭ* iii; HPL 81

⁶⁵ Maurice Winternitz, *A History of Indian Literature Vol. II*, trans. S. Ketkar and H. Kohn (Calcutta: University of Calcutta, 1933), 183.

⁶⁶ K.R. Norman, *Pāli Literature: Including the Canonical Literature in Prakrit and Sanskrit of all the Hīnayāna Schools of Buddhism* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1983), 110.; Pali Text Society, *The Guide* (*Nettipakaraṇam*), trans. Bhikkhu Ñāṇamoli (Oxford: Pali Text Society, 2008), xxv-xxvi.; สุภาพรณณ บางช้าง, *ประวัติศาสตร์คัมภีร์ในอินเดียและลังกา* (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), 243.

ในเปฏโปกเทศที่สะท้อนถึงความเป็นเอกลักษณ์ของมุขปาฐะ

(4) คัมภีร์หลักการอธิบายความที่รจนาโดยพระมหากัจจายนะ น่าจะมีการถ่ายทอดสู่ฉบับภาษาอื่นด้วย ดังมีข้อสนับสนุนเช่น (4.1) เนื้อความข้างต้นที่ยกมาจากคัมภีร์มหาปรัชญาปารมิตาสาสตร์ตอนหนึ่งว่า “คัมภีร์ภักตนะ ... แพร่หลายกันอยู่ในอินเดียได้” ท่านอื่นเช่นเห็นว่าเป็นพื้นที่ของนิกายมหาสังฆิกะ⁶⁷ และหลี่เจิงได้ระบุลงไปว่าเป็นนิกายพุทธสุตติกวาทหรือพุทธสุตติยะซึ่งเป็นกิ่งหนึ่งของมหาสังฆิกะ⁶⁸ ทั้งนี้ นิกายนี้มีได้ใช้ภาษาบาลีเป็นภาษาคัมภีร์⁶⁹ (4.2) Stefano Zacchetti ตั้งสมมติฐานว่าต้นฉบับคัมภีร์ที่ใช้แปลสุฟากยจิน “อินฉือหฺรุจิง” (ซึ่งสอดคล้องกับเปฏโปกเทศบทที่ 6) ควรเรียบเรียงขึ้นในอินเดียเหนือ⁷⁰ ทั้งนี้ ภาษาที่ใช้ในถิ่นนั้นก็มีใช้ภาษาบาลีอีกเช่นกัน

(5) ในเปฏโปกเทศมีการใช้คำที่ต่างจากในคัมภีร์บาลีทั่วไป ได้แก่ (5.1) ใช้คำตามแบบสันสกฤต เช่น “ยหฺจุเต” (สันสกฤต *yad ucyate*) ซึ่งตามแบบบาลีทั่วไปใช้เป็น “ยํ หฺจุเต” (5.2) พบชื่อเรียกคัมภีร์ตามแบบที่ใช้ในนิกายอื่นคือ “เอกุตตริก”⁷¹ (สันสกฤตใช้เป็น *Ekottarika* และ *Ekottara*) ซึ่งตามแบบ

⁶⁷ Shi Yin shun (释印顺), *Yin shun quanji 15: Shuoyiqieyoubu weizhu de lunshu yu lunshi zhi yanjiu* 印顺全集 15: 说一切有部为主的论书与论师之研究 (การศึกษาวินัยว่าด้วยปรภณและพระคณธรรจนจารย์ โดยมุ่งเน้นของนิกายสรวาสติวาทเป็นหลัก), 14.

⁶⁸ Lü Cheng (吕澂), *Lü Cheng Foxue lunzhu xuanji juan si* 吕澂佛学论著选集 卷四 (รวมผลงานทางพุทธศาสตร์ของหลี่เจิง ภาค 4) (Jinan: Qilu shushe, 1991), 2020.

⁶⁹ คัมภีร์ของนิกายมหาสังฆิกะที่มีอยู่ในปัจจุบัน (เช่น มหาสังฆิกปราติโมกขสูตรมหาวิสตุ) เป็นภาษาสันสกฤตพันทาง (Buddhist Hybrid Sanskrit)

⁷⁰ Stefano Zacchetti, “An Early Chinese Translation Corresponding to Chapter 6 of the *Peṭakopadesa*: An Shigao’s Yin Chi Ru Jing T 603 and Its Indian Original: A Preliminary Survey,”: 92.

⁷¹ *Peṭ 6*,²⁴, 177, นอกจากนี้ ยังพบบางคำที่ใช้ตามแบบสันสกฤตทั้งในเปฏโปกเทศและเนตติปกรณ์ แต่ไม่พบในคัมภีร์บาลีอื่น ๆ คือ “สุตมยิ จินตามยิ ภาวนามยิ” (เช่น

บาลีทั่วไปใช้เป็น “อังกุตตร” (5.3) ชื่อคัมภีร์นี้มีคำว่า “อุปเทศ” (สันสกฤต *Upadeśa*) อันเป็นชื่อคัมภีร์หนึ่งในกษุทรกปิฏกของบางนิกายเช่น ธรรมคูปต์⁷² ซึ่งเป็นคัมภีร์ว่าด้วยการอธิบายตีความหลักคำสอน (5.4) มีการใช้คำเรียกแต่ละบทว่า “ภูมิ”⁷³ ซึ่งไม่พบในคัมภีร์บาลีทั่วไป ทั้งนี้คัมภีร์บาลีหลายเล่มนิยมใช้คำเรียกแต่ละบทว่า “กณฺฑ” หรือ “ปริจฺเณท”

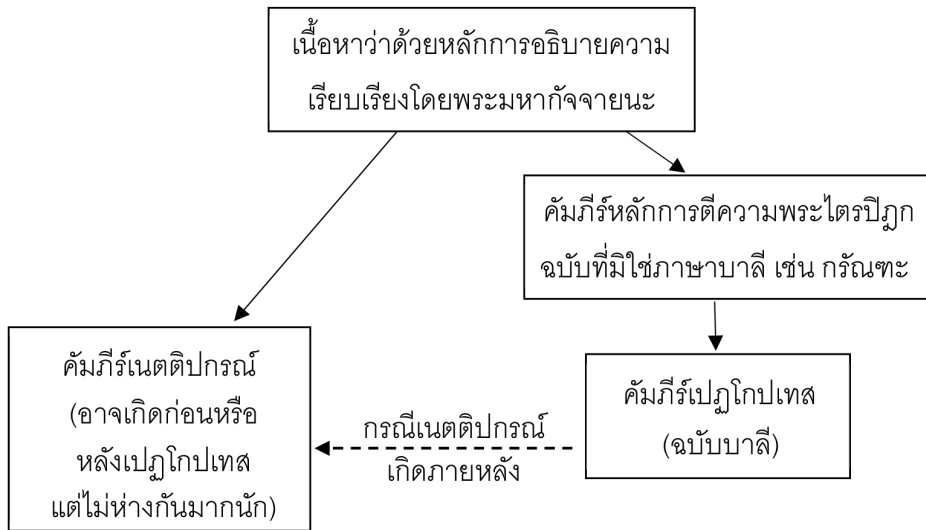
จากข้อมูลและทัศนะทางวิชาการที่ประมวลมา พอจะพิจารณาได้ว่า เปฏุโกปเทศและเนตติปกรณ์ที่ปรากฏเป็นภาษาบาลีอยู่ในปัจจุบันนี้ น่าจะมีรายละเอียดหรือรูปแบบเนื้อหาแตกต่างจากฉบับดั้งเดิมที่พระมหากัจจายนะ รจนาไว้ในครั้งพุทธกาล⁷⁴ ข้อมูลข้างต้นยังค่อนข้างสนับสนุนให้ตั้งสมมติฐานกำเนิดคัมภีร์ทั้งสองได้อีกแบบหนึ่งเป็นผังแนวคิดดังภาพที่ 1

Peṭ 72,⁶⁻⁷; Nett 8,⁶⁻¹⁷) ซึ่งขยายคำว่า “ปญฺญา” ส่วนในคัมภีร์บาลีทั่วไปใช้เป็น “สุตฺตมา จินฺตตามยา ภาวนามยา”

⁷² T22.968b23-26: 如是生經、本經、善因緣經、方等經、未曾有經、譬喻經、優婆提舍經、句義經、法句經、波羅延經、雜難經、聖偈經、如是集為《雜藏》。

⁷³ คล้ายคำเรียกข้อบทในสองภาคแรกของคัมภีร์โยคาวจรภูมิศาสตร์ (T30.279a7-749c17)

⁷⁴ มีข้อสังเกตเพิ่มเติม คือ คัมภีร์บาลีชั้นนอรรถกถาบางเล่มมีการอ้างถึงเปฏุโกปเทศพร้อมทั้งยกข้อความมาแสดงไว้ด้วย แต่ปรากฏว่าข้อความเหล่านั้นซึ่งอ้างว่ามาจากเปฏุโกปเทศ บางส่วนกลับไม่ตรงกับเนื้อหาในเปฏุโกปเทศที่ใช้กันในปัจจุบัน ดูใน Pali Text Society, *The Piṭaka Disclosure (Peṭakopadesa)*, trans. Bhikkhu Nāṇamoli (Oxford: Pali Text Society, 1979), 399-400.

ภาพที่ 1 ฟังแนวความคิดกำเนิดคัมภีร์เปฏโกปเทสและเนตติปกรณ์

ตามสมมติฐานนี้ เนตติปกรณ์อาจเกิดได้ทั้งก่อนหรือหลังเปฏโกปเทส (ฉบับบาลี)⁷⁵ หากเป็นกรณีที่เนตติปกรณ์เกิดก่อนก็หมายความว่า คัมภีร์นี้เก็บเนื้อหาสาระส่วนใหญ่ได้สมบูรณ์กว่าคัมภีร์ที่เป็นต้นแหล่งของการเรียบเรียงเปฏโกปเทสมาตั้งแต่เดิมแล้ว แต่หากเนตติปกรณ์เกิดขึ้นภายหลังก็เป็นไปได้ว่า อาจอาศัยเปฏโกปเทสมาใช้ประกอบในการเรียบเรียงให้เป็นคัมภีร์ที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

⁷⁵ E. Hardy ให้ความเห็นไว้ใน Nett xx ว่า เนตติปกรณ์ (ฉบับใกล้เคียงเล่มที่ใช้กันอยู่) ควรเกิดขึ้นในช่วงระหว่างก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 3 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 5 ส่วนพระญาณโมลีให้ความเห็นไว้ใน Pali Text Society, *The Guide (Nettipakaraṇam)*, trans. Bhikkhu Ñāṇamoli (Oxford: Pali Text Society, 2008), xxvi. ว่าเปฏโกปเทส (ฉบับใกล้เคียงเล่มที่ใช้กันอยู่) น่าจะเรียบเรียงขึ้นตั้งแต่ก่อนสมัยที่เริ่มจารพระไตรปิฎกลงใบลาน

3.3 ประเด็นศึกษาเพิ่มเติมคัมภีร์หมวดหลักภาษา

คัมภีร์หมวดหลักภาษาที่กล่าวไว้ในหัวข้อ 3.1 ได้แก่ (1) **กัจจายณะ** เป็นคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีที่มีใช้ศึกษากันอยู่ (2) **นiruttiปิฎก** แม้จะไม่มีให้เห็นในปัจจุบัน แต่มีการอ้างอิงถึงเนื้อหาของคัมภีร์นี้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์สัททนต์และปทสาธนฎีกา (3) **มหานirutti** ไม่มีปรากฏในปัจจุบัน อีกทั้งไม่พบการอ้างอิงถึงในคัมภีร์อื่น ๆ (นอกจากอรรถกถาอปทานและคันธวงศ์) และอีกเล่ม คือ (4) **จุฬนirutti** ซึ่งมีกล่าวไว้ในคันธวงศ์ว่าเป็นผลงานของพระมหากัจจายณะ ส่วนสัททนต์และปทสาธนฎีกากลับระบุว่ารจนาโดยพระยมก⁷⁶ แต่คัมภีร์นี้ไม่มีปรากฏในปัจจุบัน จึงไม่อาจลงรายละเอียดเพิ่มเติมได้

ในหัวข้อนี้จึงจะกล่าวถึงเฉพาะคัมภีร์**กัจจายณะ**ที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันนี้ ข้อมูลบางเอกสารระบุว่าคัมภีร์นี้รจนาโดยพระมหากัจจายณะเมื่อครั้งพุทธกาล⁷⁷ แต่ผลการศึกษาวิจัยทางวิชาการได้ยืนยันว่า เนื้อหาโดยรวมของคัมภีร์กัจจายณะ (ที่ใช้กันในปัจจุบัน) เรียบเรียงโดยอาศัยสูตร(กฎไวยากรณ์)เป็นจำนวนมากจากคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤต “กาดันตระ”⁷⁸ เนื่องจากคัมภีร์กาดันตระได้แต่งขึ้นใน

⁷⁶ Sadd I 137,₃₀; Pds-t 6,₄₋₅

⁷⁷ Mmd 5,₁₇₋₂₀ ระบุว่าพระมหากัจจายณะสมัยพุทธกาลรจนาคัมภีร์นี้; Pds-t 6,₅₋₆ ระบุว่าพระมหากัจจายณะ(ครั้งพุทธกาล)รจนาเฉพาะสูตรไวยากรณ์ และพระสังฆนันทิ์เรียบเรียงวุตติ (คำอธิบายสูตร); อีกทั้งมีบางมติเห็นว่าคัมภีร์นี้รจนาโดยพระภิกษุรุ่นหลังซึ่งมีนามว่า “กัจจายณะ” เหมือนกัน พระรูปนี้เป็นชาวศรีลังกาหรือมิฉะนั้นก็เป็นชาวแคว้นโจฬะ ดูใน พระอัครคังสะ, *สัททนต์ปิฎก* (สูตรมถา), ปรีวรรตโดย พระมหาประนอม ธมมาลังกาโร (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, 2549), [16].

⁷⁸ O.H. Pind, “Pāli Grammar and Grammarians from Buddhaghosa to Vajirabuddhi: A Survey,” *Journal of the Pali Text Society*, 31, (2012): 79.; พระมหา นิพนธ์ ประสานดี, “อิทธิพลของคัมภีร์กาดันตระที่มีต่อคัมภีร์ไวยากรณ์บาลี,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 79-119.; นอกจากนี้ Aleix Ruiz-Falqués, “The Creative Erudition of Chapata Saddhammajotipāla, a 15th-Century Grammarian and Philosopher from Burma,” *Journal of Indian Philosophy*, 43,

ราวคริสต์ศตวรรษที่ 1 ดังนั้นคัมภีร์กัจจายนะจึงเกิดขึ้นภายหลังช่วงเวลาดังกล่าว และควรมีขึ้นก่อนการเรียบเรียงอรรถกถาอปทานเป็นภาษาบาลี เนื่องจากมีอ้างอิงสูตรไวยากรณ์กัจจายนะปรากฏอยู่ในอรรถกถาอปทาน⁷⁹

แม้ว่าเนื้อหาส่วนใหญ่ในกัจจายนะจะมีความชัดเจนว่า มิได้รับมาโดยพระมหากัจจายนะในยุคพุทธกาล แต่การที่อรรถกถาอปทานระบุว่าคัมภีร์กัจจายนะเป็นผลงานของพระมหากัจจายนะในสมัยพุทธกาลนั้น ก็น่าพิจารณาเช่นกันว่า คัมภีร์กัจจายนะอาจมีความเกี่ยวข้องกับท่านได้มากน้อยเพียงใด ในเรื่องนี้พบประเด็นที่อาจสัมพันธ์เชื่อมโยงกับพระมหากัจจายนะได้อย่างน้อย 2 แห่ง คือ

(1) พระสัทธัมมโชติปาละ (ชาวเมียนมา ในคริสต์ศตวรรษที่ 15) แสดงที่มาของสูตรกัจจายนะข้อแรกคือ “อตฺถโถ อกฺขรสญฺญาโต” (เนื้อความหมายรู้ได้ด้วยอักษร) ว่าเป็นข้อความที่พระมหากัจจายนะนำพุทธดำรัสมากำหนดใส่ไว้ในคัมภีร์นี้ โดยเล่าถึงเหตุการณ์ตอนหนึ่งดังนี้

บรรพชิตแก่รูปหนึ่งเรียนกรรมฐานในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วไปนั่งอยู่ใต้โคนต้นสาละ ใกล้ฝั่งสระอนดาต ทำกรรมฐานพิจารณาความเกิดขึ้นและเสื่อมไป (อุทย-วย) ท่านเห็นนกกระยางเดินอยู่ในน้ำก็ได้กำหนดกรรมฐานว่า “น้ำและนกกระยาง” (อุทก-พก) พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นความคลาดเคลื่อนนั้น จึงรับสั่งให้เรียกบรรพชิตรูปนั้นมา แล้วตรัสข้อความว่า “อตฺถโถ อกฺขรสญฺญาโต” พระกัจจายนเถระทราบวัตถุประสงค์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงกำหนดข้อความ “อตฺถโถ

no. 4/5, (November 2015): 390 เห็นว่า แม้วัดติของกัจจายนะก็ดูเหมือนจะอาศัยแนวจากทุรกวฤตติ (*Durgavṛtti*) ซึ่งเป็นคัมภีร์อธิบายสูตรไวยากรณ์กาดันตระ

⁷⁹ Ap-a 102: เตสุ วุฑฺฒิลปาคมวิการวิปริตาเทสา จ. คัมภีร์ไวยากรณ์สายกัจจายนะฉบับของไทยและเมียนมาจัดเรียงสูตรนี้ไว้เป็นลำดับที่ 404 ส่วนฉบับสมาคมบาลีปกรณ์ (PTS) และสิงหลจัดไว้เป็นลำดับสูตรที่ 406 (เช่น Kacc 144; Kacc-nidd 198)

อกุขรสญญาโต” ไว้ในข้อแรกแล้วรจนาคัมภีร์นี้ แต่อาจารย์บางท่านกล่าวว่า ข้อความ “อตฺโต อกุขรสญญาโต” นี้เป็นสูตรที่พระกัจจายนะรจนารขึ้น⁸⁰

เนื้อความที่ยกมาข้างต้นนี้ มีส่วนคล้ายกับเนื้อเรื่องในคัมภีร์พระวินัยมูลสรวาสติวาทกษุทรวัดุตความว่า

ครั้งนั้น พระอานนท์พร้อมด้วยภิกษุทั้งหลายพำนักอยู่ ณ อารามเวฬุวัน มีภิกษุรูปหนึ่งกล่าวคาถาว่า

“บุคคลไม่เห็นน้ำและนกระยาง

แม้มีชีวิตอยู่ถึงร้อยปี ก็ไม่ประเสริฐเท่าผู้มีชีวิตวันเดียว

ที่ได้เห็นน้ำและนกระยาง”

เมื่อพระอานนท์ได้ยินแล้วก็บอกภิกษุนั้นว่า “คาถาที่ท่านท่องอยู่นั้น พระบรมศาสดาได้ตรัสเช่นนั้น ที่จริงแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้

บุคคลไม่เห็นความเกิดขึ้นและเสื่อมไป

แม้มีชีวิตอยู่ถึงร้อยปี ก็ไม่ประเสริฐเท่าผู้มีชีวิตวันเดียว

ที่ได้เห็นความเกิดขึ้นและเสื่อมไป”⁸¹

⁸⁰ Kacc-nidd 3; พระสัทธัมมโชติपालเถระ. กัจจายนสูตรตนิเทศ: คัมภีร์อธิบายสูตรกัจจายนไวยากรณ์ (นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส, 2545), 3.

⁸¹ T24.409c26-410a4; D11.319b คาถาบทหลังในพากย์จีน คือ

若人壽百歲，不了於生滅，

不如一日生，得了於生滅。

สอดคล้องกับคาถาสันสกฤต คือ Udv I 229 (§24.6) และคาถาบาลี คือ Dhp

เนื้อความที่พระสัทธัมมโชติปาละอ้างถึงนี้ นับเป็นสิ่งที่น่าพิจารณาอยู่ เนื่องจากมีปรากฏเหตุการณ์ที่คล้ายกันอยู่บ้างในคัมภีร์พระวินัยของมูลสรวาสติวาท หากเป็นจริงตามนั้นก็หมายความว่า คัมภีร์กัจจายนะยังมีข้อความอย่างน้อยหนึ่งสูตรที่พระมหากัจจายนะได้กำหนดเริ่มต้นไว้ แต่ O.H. Pind และ Yoichiro Watanabe เห็นว่าเรื่องที่พระสัทธัมมโชติปาละอ้างนั้นเป็นการนำข้อมูลมาปรับใช้จากนิกายสรวาสติวาทซึ่งเริ่มเข้าไปในเมียนมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 11⁸² อย่างไรก็ตาม หากเนื้อเรื่องที่พระสัทธัมมโชติปาละกล่าวถึงนี้มีได้เป็นจริง แต่เป็นการหยิบยืมเรื่องราวจากต่างนิกายมาประยุกต์ใช้ ก็นับว่าทำให้เห็นตัวอย่างวิธีการทำให้คัมภีร์กัจจายนะมีความสำคัญและน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น เพื่อเพิ่มพูนแรงบันดาลใจและความพากเพียรในการศึกษาคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีสายนี้

(2) คัมภีร์นี้อาจเป็นผลงานที่พัฒนาสร้างขึ้นในสำนักศึกษาสายกัจจายนะแห่งอวันตี ดังที่ Étienne Lamotte เสนอว่า มีความเป็นไปได้สูงที่แคว้นอวันตีจะเป็นสำนักศูนย์กลางด้านการอธิบายความและไวยากรณ์ซึ่งสืบสายมาจากพระมหากัจจายนะครั้งพุทธกาล⁸³ ดังนั้นจึงมิใช่ผลงานของพระมหากัจจายนะโดยตรง แต่เป็นผลงานของสำนักกัจจายนะซึ่งเป็นสำนักที่สืบทอดผลงานด้านการอธิบายความและความหมายของคำ ตลอดจนลักษณะไวยากรณ์ตามแนวทางของพระมหากัจจายนะในสมัยพุทธกาล⁸⁴

⁸² O.H. Pind, “Saddavimāla 12.I–II and its Mūlasārvāstivādin origin,” *La pureté par les mots*, ed. F. Bizot and F. Lagirarde (Paris: École française d’Extrême-Orient, 1996), 70, fn.6.; Yoichiro Watanabe, “Is Kacc 1: *attho akkha-rasaññāto a pubbavākyā?*,” *Journal of Indian and Buddhist Studies*, 67, no. 3, (March 2019): 1093-1094.

⁸³ Étienne Lamotte, *History of Indian Buddhism: From the Origins to the Śaka Era*, trans. Sara Webb-Boin (Louvain: Université catholique de Louvain, Institut orientaliste, 1988), 325.

⁸⁴ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, *ประวัติศาสตร์คัมภีร์บาลีในอินเดียและลังกา* (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), 428.

4. สรุป

ผลการศึกษาในบทความนี้อาจกล่าวโดยสรุปในเชิงประวัติศาสตร์และปรัชญาคำสอนได้ดังนี้

ในแง่ประวัติศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ข้อมูลจากคัมภีร์นิกาย (มูล)สรวาสติวาทน์ว่าได้เติมเต็มประวัติพระมหากัจจายนะตอน “การเทศน์สอนพระเจ้าจันทปัชชิตในการเผยแผ่ช่วงแรก” ให้ครบถ้วนสมบูรณ์ยิ่งขึ้น อันจะเห็นได้ว่าท่านมิได้แสดงธรรมในรูปแบบที่เป็นทางการ แต่ใช้ช่วงจังหวะที่เหมาะสมในระหว่างการเดินทางเพื่อให้ข้อคิดเตือนสติ รวมทั้งเลือกใช้กุศโลบายในการสอนที่เหมาะสมกับอัธยาศัยของพระราชาองค์นี้ จากนั้นพระมหากัจจายนะได้ดำเนินการเผยแผ่พระศาสนาในแคว้นอวันตี เมื่อพบเจออุปสรรคอันเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธบัญญัติบางข้อ จึงฝากความไปกราบทูลขอพุทธานุญาตให้ทรงปรับแก้ อันเป็นผลให้พระภิกษุปฏิบัติศาสนกิจได้สะดวกขึ้น

ในแง่ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ ข้อมูลจากเอกสารฝ่ายจีนสนับสนุนให้เห็นว่า พระมหากัจจายนะเป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทในการจัดหมวดหมู่เนื้อหา คำสอนส่วนพระอภิธรรมปิฎกด้วย นอกจากนี้ การอาศัยผลงานวิจัยของนักวิชาการหลากหลายท่านโดยเฉพาะของต่างประเทศมาประกอบการศึกษายังทำให้เห็นถึงวิธีการวิจัยและมุมมองต่าง ๆ เพิ่มเติม อันประมวลไปสู่การตั้งสมมติฐานอีกแบบหนึ่งเกี่ยวกับกำเนิดคัมภีร์เปฏโปกเทศและเนตติปกรณ์ ฉบับที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกับในปัจจุบัน รวมถึงการพิจารณาระดับความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันระหว่างคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์กับพระมหากัจจายนะ

ในแง่ปรัชญาคำสอน เนื้อหาที่พระมหากัจจายนะได้เทศน์สอนพระเจ้าจันทปัชชิตซึ่งปรากฏในคัมภีร์นิกาย (มูล)สรวาสติวาท คือ “การไม่ติดในรสอาหาร” และ “การมีสติรักษาจิตของตน” โดยมีใจความหลักสอดคล้องกับหลักคำสอนในคัมภีร์เถรวาท นอกจากนี้ อุปมาเรื่อง “การไม่ติดในรสอาหาร”

อันปรากฏในคัมภีร์บาลีชั้นก่อน-หลังยังมีส่วนที่แตกต่างกันอีกด้วย ภายหลังจากที่พระมหากัจจายนะดำเนินการเผยแผ่พระศาสนาแล้วก็ได้อธิบายพุทธพจน์และหลักธรรมต่าง ๆ ให้พุทธบริษัทเข้าใจแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น ดังมีปรากฏเนื้อความการอธิบายธรรมะโดยพระมหากัจจายนะอยู่ในพระสูตรต้นตปิฎกทั้งของเถรวาทและต่างนิกาย ผู้สนใจสามารถคัดเลือกพระสูตรเหล่านี้ไปศึกษาวิจัยเชิงเปรียบเทียบต่ออีกได้ บางพระสูตรยังมีคาถาที่เนื้อความสอดคล้องกันอย่างมากระหว่างฉบับบาลีและพากย์จีน เช่น โลหิจจสูตร อีกทั้งบางพระสูตรก็มีปรากฏในพากย์ทิเบตด้วย ได้แก่ มหากัจจายนภทเทภรตตสูตร

อักษรย่อ

ช.ชา.อ.	อรรถกถาขุททกนิกาย ชาดก
มจร	คัมภีร์ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มมร	คัมภีร์ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (พ.ศ. 2552)
ม.ม.	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก์
ม.มู	มัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสก์
ม.อุ.	มัชฌิมนิกาย อุปริปิณณาสก์
ส.ข.	สังยุตตนิกาย ขันธวรรค
ส.ส.	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค
ส.สพ.	สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค
อง.ฉก.	อังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต
อง.ทสก.	อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต
อง.ทุก.	อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต

- Abhidh-k-vy *Sphuṭārthā Abhidharmakośavyākhyā*. 1990.
Edited by Unrai Wogihara. Tokyo: Sankibo Buddhist
Book Store.
- AN *Aṅguttaranikāya* (อังคุตตรนิกาย)
- Ap *Apadāna* (อปทาน)
- Ap-a *Apadāna-aṭṭhakathā* (Commentary on the Apadāna
อรรถกถาอปทาน ชื่อวิสุทธชนวิลาสินี)
- D Derge edition (คัมภีร์ทิเบต ฉบับโรงพิมพ์เดเก)
- Dhp *Dhammapada* (ธรรมบท)
- EA *Ekottarāgama* (增壹阿含經 เอโกตตราคม)
- Gv “*Gandhavaṃsa*.” Edited by J. Minayeff. *Journal of
the Pali Text Society*. (1886): 54-80.
- HPL *A Handbook of Pāli Literature*. 1996. Oskar von Hinüber.
Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Ja *Jātaka-aṭṭhakathā* (Commentary on the Jātaka
อรรถกถาชาดก)
- Kacc *Kaccāyana* and *Kaccāyanavutti* (กัจจายนไวยากรณ์)
- Kacc-nidd *Kaccāyanasuttaniddesa* (กัจจายนสูตรนิตเทศ)
- MA *Madhyamāgama* (中阿含經 มัชฌิมาคม)
- Mil *Milindapañha* / *Milindapañhā* (มิลินทปัญหา)
- MN *Majjhimanikāya* (มัชฌิมนิกาย)
- Mmd *Mukhamattadīpanī* (มุขมัตตทีปนี หรือ นยาสะ)
- MSV *Mūlasarvāsativādinaya* = *The Gilgit Manuscript Vol. III
Part IV*. 1950. Edited by Nalinaksha Dutt. Calcutta:
Calcutta Oriental Press Ltd.

Nett	<i>Nettipakaraṇa</i> (เนตติปกรณ์)
Nidd	<i>Mahāniddesa</i> (มหานิทเทศ)
Pds-ṭ	<i>Padasādhanaṭṭikā</i> (ปทสาธนฏีกา หรือ พุทธิปปสาหนิ)
Peṭ	<i>Peṭakopadesa</i> (เปฏโปกเทศ)
Sadd	<i>Saddanīti</i> (สัททนีติ)
SA	<i>Samyuktāgama</i> (雜阿含經 สังยุตตะกัม)
SN	<i>Samyuttanikāya</i> (สังยุตตนิกาย)
Sp	<i>Samantapāsādikā</i> (Commentary on the Vinaya Piṭaka อรรถกถา พระวินัย ชื่อสมันตปาสาทิกา)
Sv	<i>Sumaṅgalavilāsinī</i> = <i>Dīghanikāya-aṭṭhakathā</i> (Commentary on the <i>Dīghanikāya</i> อรรถกถาทีฆนิกาย ชื่อสุมังคลวิลาสินิ)
T	<i>Taishō Shinshū Daizōkyō</i> 大正新脩大藏經 (คัมภีร์จีน ฉบับไทโชชินชูไดโซเคียว)
Th	<i>Theragāthā</i> (เถรคาถา)
Udv	<i>Udānavarga</i> . Edited by Franz Bernhard and Siglinde Dietz. 1965-1990. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
Vin	<i>Vinayapiṭaka</i> (พระวินัยปิฎก)
Vism	<i>Visuddhimagga</i> (วิสุทธิมรรค)
Vv	<i>Vimānavatthu</i> (วิมานวัตถุ)
Vv-a	<i>Vimānavatthu-aṭṭhakathā</i> (อรรถกถาวิมานวัตถุ ชื่อปรมัตถทีปนิ)

หมายเหตุ: อักษรย่อคัมภีร์บาลีที่ใช้เป็นตัวโรมัน เกือบทั้งหมดใช้ฉบับอักษรโรมัน
ของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pali text Society = PTS) ยกเว้น 3 รายการ
ที่เป็นอักษรสิงหล คือ Kacc-nidd, Mmd และ Pds-ṭ

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์แปล

- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 15.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล เล่ม 56.
นครปฐม: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552.

2. หนังสือ

- พระมหาสมชัย กุศลจิตโต. พระพุทธศาสนา: นิกายสรวาสติวาท. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
สุภาพรณ ฌ บางช้าง. ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา. กรุงเทพมหานคร:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

3. บทความ

- เนาวรัตน์ พันธ์วิไล. “คัมภีร์มิลินทปัญหา: ปริศนาเรื่องกำเนิดและพัฒนาการ.”
วารสารธรรมธารา, ปีที่ 5, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 9), (กรกฎาคม – ธันวาคม
2019): 177-217.
วิไลพร สุจริตธรรมกุล. “การวิเคราะห์เปรียบเทียบสายคัมภีร์พระพุทธศาสนาจีน
และบาลีของสังคาลสูตร.” วารสารธรรมธารา, ปีที่ 7, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวม
ที่ 13), (กรกฎาคม – ธันวาคม 2564): 55-101.

4. วิทยานิพนธ์

พระมหานิพนธ์ ประสานดี. “อิทธิพลของคัมภีร์กาดันตระที่มีต่อคัมภีร์ไวยากรณ์ บาลี.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.

พระมหาบุญเกิด เจริญแนว. “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์มูลสรวาสติวาทวินยวัสตุ ศึกษาเฉพาะประวัชชาวัสตุ โปชธวัสตุ ประวารณาวัสตุ วรชาวัสตุ จรมวัสตุ และสังฆเภทวัสตุ.” วิทยานิพนธ์ปริญญาคุุณบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556.

● ภาษาต่างประเทศ

1. คัมภีร์ภาษาบาลี

พระนันทปัญญจารย์. *จุฬคันถวงศ์: ประวัติย่อคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพมหานคร: มุลนิธิอิทธิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย, 2546.

พระสัทธัมมโชติपालเถระ. *กัจจายนสูตรตนิเทศ: คัมภีร์อธิบายสูตรกัจจายน-ไวยากรณ์*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต บาลีศึกษาพุทธโฆส, 2545.

พระอัครคังสมหาเถระ. *สัททนีติปุปกรณ์ (สูตรตมาลา)*. ปรีวรรตโดย พระมหา ประνομ ธมฺมาลงฺกาโร. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน การพิมพ์, 2549.

Cchappada Maha Thera [= Chapaṭa Saddhammajotipāla]. *The Kachchayanasuttaniddesa* [= *Kaccāyanasuttaniddesa*]. Edited by Mabopitiye Medhankara. Colombo: Vidyabhusana Press, 1915.

Pali Text Society. *Aṅguttara-nikāya Part I*. Edited by Richard Morris. London: Pali Text Society, 1961.

- _____. *Aṅguttara-nikāya Part III*. Edited by E. Hardy. London: Pali Text Society, 1976.
- _____. *Aṅguttara-nikāya Part V*. Edited by E. Hardy. London: Pali Text Society, 1958.
- _____. *Apadāna* Vol. I, II. Edited by Mary E. Lilley. Oxford: Pali Text Society, 2000.
- _____. *Dhammapada*. Edited by O. von Hinüber and K.R. Norman. Oxford: Pali Text Society, 1995.
- _____. *Jātaka together with Its Commentary Vol. I, II*. Edited by V. Fausbøll. London: Pali Text Society, 1962-1963.
- _____. *Kaccāyana and Kaccāyanavutti*. Edited by Ole Holten Pind. Bristol: Pali Text Society, 2013.
- _____. *Mahāniddeśa Parts I, II*. Edited by L. de La Vallée Poussin and E.J. Thomas. London: Pali Text Society, 1978.
- _____. *Majjhimanikāya Vol. I*. Edited by V. Trenckner. London: Pali Text Society, 1979.
- _____. *Majjhimanikāya Vol. II, III*. Edited by Robert Chalmers. London: Pali Text Society, 1977.
- _____. *Milindapañho*. Edited by V. Trenckner. London: Pali Text Society, 1986.
- _____. *Nettipakaraṇa*. Edited by E. Hardy. Lancaster: Pali Text Society, 2006.
- _____. *Paramatthadīpanī Part IV: Being the Commentary on the Vimānavatthu*. Edited by E. Hardy. London: Pali Text Society, 1901.

- _____. *Peṭakopadesa*. Edited by Arabinda Barua. London: Pali Text Society, 1982.
- _____. *Saddanīti Vol. I: Padamālā*. Edited by Helmer Smith. Oxford: Pali Text Society, 2001.
- _____. *Samantapāsādikā Vol. I*. Edited by J. Takakusu and M. Nagai. London: Pali Text Society, 1975.
- _____. *Samyuttanikāya Part II: Nidānavagga*. Edited by M. Leon Feer. London: Pali Text Society, 1989.
- _____. *Samyuttanikāya Part III: Khandhavagga*. Edited by M. Leon Feer. London: Pali Text Society, 1975.
- _____. *Samyuttanikāya Part IV: Saḷāyatanavagga*. Edited by M. Leon Feer. Oxford: Pali Text Society, 1990.
- _____. *Samyuttanikāya Part V: Mahāvagga*. Edited by M. Leon Feer. Oxford: Pali Text Society, 1976.
- _____. *Sumaṅgalavilāsinī: Buddhaghosa's Commentary on the Dīghanikāya Part II*. Edited by W. Stede. London: Pali Text Society, 1971.
- _____. *Thera- and Therī-Gāthā*. Edited by Hermann Oldenberg and Richard Pischel. London: Pali Text Society, 1966.
- _____. *Vimānavatthu and Petavatthu*. Edited by N.A. Jayawickrama. London: Pali Text Society, 1977.
- _____. *Vinayapiṭakam Vol. I*. Edited by Hermann Oldenberg. Oxford: Pali Text Society, 1997.
- _____. *Visuddhajanavilāsinī nāma Apadānaṭṭhakathā*. Edited by C.E. Godakumbura. Oxford: Pali Text Society, 1988.

_____. *Visuddhimagga of Buddhaghosa*. Edited by C.A.F. Rhys Davids. London: Pali Text Society, 1975.

Sangharāja Śrī Rāhula. *Buddhippasādanī: A Commentary on Padasādhana*. Edited by Sthavīra Śrī Dhīrananda and Sthavīra Vācissara. Colombo: The Vidyānagara Printing Works, 1908.

Vimalabuddhi. *The Mukhamattadīpanī, with the Kaccāyana Vutti*. Edited by Weliwiṭṭiyē Dhammaratana. Colombo: H.C. Cottle, Acting Government Printer, 1898.

2. คัมภีร์ภาษาทิเบต

Derge Edition. *sDe dge Tibetan Tripiṭaka* Vol. 1, 10-11, 72, 74, 91, 101, 241. Tibet: sDe dge Par khang, 1733-1744.

3. คัมภีร์ภาษาจีน

Taishō Issaikyō Kankōkai 大正一切經刊行會 (Taisho Tripitaka Publication Association). *Taishō Shinshū Daizōkyō* 大正新脩大藏經 (Taishō Revised Tripiṭaka) Vol. 1-2, 4, 15, 22-26, 32, 41, 49, 51. Tokyo: Daizo shuppan Kabushiki Gaisha, 1988.

4. คัมภีร์แปลภาษาอังกฤษ

BDK English Tripiṭaka Series. *The Madhyama Āgama (Middle-Length Discourses) Vol. II, III*. Edited by Bhikkhu Anālayo and Roderick S. Bucknell. California: BDK America, Inc., 2020-2022.

Library of Tibetan Works & Archives. *Sutra of the wise and the Foolish*. Translated by Stanley Frye. New Delhi: Library of Tibetan Works & Archives, 2006.

Pali Text Society. *The Guide (Nettipakaraṇaṃ)*. Translated by Bhikkhu Ñāṇamoli. Oxford: Pali Text Society, 2008.

_____. *The Piṭaka Disclosure (Peṭakopadesa)*. Translated by Bhikkhu Ñāṇamoli. Oxford: Pali Text Society, 1979.

5. หนังสือภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมัน

ALSDORF, Ludwig. *Les Études Jaina: État Présent et Taches Futures*. Paris: Collège de France, 1965.

LAMOTTE, Étienne. *History of Indian Buddhism: From the Origins to the Śaka Era*. Translated by Sara Webb-Boin. Louvain: Université catholique de Louvain, Institut orientaliste, 1988.

NORMAN, K.R.. *Pāli Literature: Including the Canonical Literature in Prakrit and Sanskrit of all the Hīnayāna Schools of Buddhism*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1983.

PALUMBO, Antonello. *An Early Chinese Commentary on the Ekottarika-āgama: The Fenbie gongde lun 分別功德論 and the History of the Translation of the Zengyi ahan jing 增一阿含經*. Taipei: Dharma Drum Publishing Corporation, 2013.

SCHIEFNER, A.. *Mahākātjājana und König Tshaṇḍa-Pradjota: Ein Cyklus buddhistischer Erzählungen*. St. Petersburg: Commissionnaires de l'Académie Impériale des Science, 1875.

WINTERNITZ, Maurice. *A History of Indian Literature Vol. II*. Translated by S. Ketkar and H. Kohn. Calcutta: University of Calcutta, 1933.

6. หนังสือภาษาจีนและญี่ปุ่น

Lü Cheng (呂澂). *Lü Cheng Foxue lunzhu xuanji juan si* 呂澂佛學論著選集卷四 (รวมผลงานทางพุทธศาสตร์ของหลี่เจิ้ง ภาค 4). Jinan: Qilu shushe, 1991.

Phramaha Somchai Watcharasriroj (ターナヴァット・S.W.). *Shoki Bukkyō ni okeru seiten seiritsu to shugyō taikai* 初期仏教における聖典成立と修行体系 (กำเนิดพระไตรปิฎกและแนวปฏิบัติสู่การตรัสรู้ธรรมในพระพุทธศาสนายุคดั้งเดิม). Tokyo: Sankibō Busshorin, 2019.

SHI, Yin shun (释印顺). *Shuoyiqieyoubu weizhu de lunshu yu lunshi zhi yanjiu* 说一切有部为主的论书与论师之研究 (การศึกษาวิจัยว่าด้วยปกรณ์และพระคัมภีร์จนอาจารย์ โดยมุ่งเน้นของนิกายสรวาสตีวาทเป็นหลัก). Beijing: Zhonghua shuju, 2009.

Ui, Hakuju (宇井伯寿). *Degeban Xizang Dazangjing zongmulu* 德格版西藏大藏經總目錄 (บัญชีรายชื่อคัมภีร์ในพระไตรปิฎกทิเบตฉบับเดเก). Taipei: Huayu chubanshe, 1988.

7. บทความภาษาอังกฤษและเยอรมัน

BECHERT, Heinz. "Zur Geschichte der buddhistischen Sekten in Indien und Ceylon." *La nouvelle Clio*, 7-9, (1955-1957): 311-360.

Bhikkhu Anālayo. "The Verses on an Auspicious Night Explained by Mahākaccāna - A Study and Translation of the Chinese Version." *Canadian Journal of Buddhist Studies*, 4, (2008): 5-28.

LAMOTTE, Étienne. "Khuddakanikāya and Kṣudrakapiṭaka." *East and West*, 7, no. 4, (January 1957): 341-348.

- PIND, O.H.. “Pāli Grammar and Grammarians from Buddhaghosa to Vajirabuddhi: A Survey.” *Journal of the Pali Text Society*, 31, (2012): 57–124.
- _____. “Saddavimāla 12.I–II and its Mūlasārvāstivādin origin.” *La pureté par les mots*. Edited by F. Bizot and F. Lagirarde. Paris: École française d’Extrême-Orient, 1996: 67–72.
- RUIZ FALQUÉS, Aleix. “The Creative Erudition of Chapaṭa Saddhammajotipāla, a 15th-Century Grammarian and Philosopher from Burma.” *Journal of Indian Philosophy*, 43, no.4/5, (November 2015): 389–426.
- WATANABE, Yoichiro. “Is Kacc 1: *attho akkharasaññāto a pubbavākya?*.” *Journal of Indian and Buddhist Studies*, 67, no. 3, (March 2019): 1091–1095.
- WILLEMEN, Charles. “A Chinese *Kṣudrakapiṭaka* (T. IV. 203).” *Asiatische Studien*, 46, Helf 1: Études Bouddhiques Offertes à Jacques May, (1992): 507–515.
- _____. “Xuanzang about Avalokiteśvara, Jibin, and Madhyāntika.” *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute*, 94, (2013): 111–123.
- ZACCHETTI, Stefano. “An Early Chinese Translation Corresponding to Chapter 6 of the *Peṭakopadesa*: An Shigao’s *Yin Chi Ru Jing* T 603 and Its Indian Original: A Preliminary Survey.” *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, 65, no. 1 (2002): 74–98.

_____. “Some Remarks on the *Peṭaka* Passages in the *Da Zhidu Lun* and their Relation to the *Pāli Peṭakopadesa*.” *Annual Report of the International Research Institute for Advanced Buddhology at Soka University*, 5, (2002): 67-85.

8. บทความภาษาจีน

SA Er ji (萨尔吉). “Da zhi du lun” zhong de Kunle yu Pitan 《大智度论》中的毘勒与毗曇 (“กรัณทะ” และ “อภิธรรม” ในคัมภีร์มหาปรัชญาปารมิตาสาสตร์). *Fa yin* 法音 (The Voice of Dharma), 7, (2003): 17-22.